

השקפתו של ברנדייס על אופן בנין הארץ *1923-1914

בשנים 1914-1921 התבלט לווי דמביץ ברנדייס כמנהיג הציונות האמריקאית. מאוגוסט 1914 כיהן ל.ב. כיושב-ראש "הוועד הפועל הזמני לעניינים כלליים של הציונות" (Provisional Executive Committee on General Zionist Affairs), הגוף אשר הנהיג את הציונות האמריקאית במשך שנות מלחמת העולם הראשונה. ב-1918 נבחר ברנדייס לנשיא כבוד של ההסתדרות הציונית של אמריקה ובתפקיד זה כיהן עד תבוסתו בוועידת קליוולנד, ביוני 1921. אומנם מאז מונה כשופט בית-המשפט העליון של ארצות-הברית. ביוני 1916 התרכזה עיקר פעילותו הציונית של ברנדייס מאחורי הקלעים, אך היתה זו פעילות בעלת תוקף מדריך ומכוון. חוג נאמניו מילא תפקידי מפתח בהסתדרות הציונית של אמריקה ועמו נהג להתייעץ בכל ענין חשוב; כינויו של לווי ברנדייס בחוג זה היה - The Chief.¹

בשנים 1919-1921 התגלעו חילוקי-דעות בין ברנדייס ותומכיו לבין ציונים אירופיים ואמריקאים, אשר מנהיגם היה חיים וייצמן, הדמות המרכזית בהסתדרות הציונית העולמית באותן שנים. בקרב חוקרי התנועה הציונית קיימת הנטייה להתרכז בהיבט הלאומי-המובהק של הוויכוח ולהסביר את הניגוד ב"מתח הציוני" הקלוש של קבוצת ברנדייס. לדעתנו, היו לאותה התמודדות גדולה סיבות אחדות שמקורן שונה. אין בכוונתנו להתחקות אחרי שורשי הסכסוך או לתארו, שכן מאמרנו נוגע רק בהיבט מסוים של אותו פולמוס: התפיסות השונות של דרך בנין ארץ-ישראל; ובסוגיה זו ענייננו שוב

* תודתי נתונה לפרופ' בן הלפרן, אוניברסיטת ברנדייס, בוסטון, ולד"ר נחום גרוס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, אשר הקדישו מזמנם, עיינו בכתיבה-היד והעירו הערות חשובות.

1. Melvin I. Urofsky, *American Zionism from Herzl to the Holocaust*, New York 1975, Chaps. 4-7; Yonathan Shapiro, *Leadership of the American Zionist Organization, 1897-1930*, Urbana, Illinois 1971, Chaps. 4-6; אביתר פריזל, המדיניות הציונית לאחר הצהרת בלפור, 1917-1922, תל-אביב תשל"ז, עמ' 86-87.

ממוקד בדעותיה של קבוצת ברנדייס, בכוונה לשפוך אור על אישיותו, השקפותיו של ברנדייס עצמו ושורשיהן.² בקרב בני אותה תקופה שנטלו חלק בפולמוס, ויותר מזה בקרב היסטוריונים מאוחרים יותר, מצויה הגירסה שברנדייס והחוג שבראשו עמד דגלו בפיתוח קפיטליסטי בלעדי של ארץ-ישראל. הרקע לגירסה זו, בין שאר דברים, הוא הוויכוח בשאלת קרן-היסוד בשנים 1920-1921. הציונים האמריקאים שבהנהגת ברנדייס התנגדו להחלטתה של הוועידה הציונית השנתית ביולי 1920 בדבר גוף לאומי אחד (קרן-היסוד), ודרך גיוס אחת – תרומות מס מרצון – לכל סוגי המימון הציבורי הציוני (למעט את הקרן הקיימת).

בפולמוס שהתעורר בנושא קרן היסוד בעקבות הוועידה השנתית נשמעה הטענה כי ציוני אמריקה התנגדו להחלטות הוועידה, כיון שציידו בקפיטליות ציה של ארץ-ישראל ובמתן יד חפשית לתחרות וליוזמה פרטית; הרוב בתנועה הציונית העולמית, לפי זה, דגל במרכזיות ההון הלאומי ובחשיבות המיגזר הציבורי במשק היהודי המתפתח. בנוסף לכך כמה היסטוריונים נוטים להשליך אחורה ויכוחים שהתנהלו בשנות העשרים, כאשר קרן היסוד נעשתה מטרה לביקורת מצד חוגים אזרחיים בארץ, שהתנגדו לתמיכה שנתנה הקרן להתישבות ולמפעלים שיתופיים וקואופרטיביים.³

בפרק ראשון במאמר זה נבחן את השקפתו של ברנדייס באשר לתצורת

2. קיימת ספרות עשירה למדי העוסקת בסכסוך וייצמן – ברנדייס. נציין כאן את: א. פריזל, המדיניות הציונית, פרקים ד, ו, ט, וראה בייחוד עמ' 145-151; Shapiro, *American Zionist Leadership*, Chap. 6; Urofsky, *American Zionism*, Chap. 7; George L. Berlin, "The Brandeis Weizmann Dispute", *American Jewish Historical Quarterly*, Vol. 60, No. 1 (September 1970), pp. 37-68; Ester Panitz, "Louis Dembitz Brandeis and the Cleveland Conference", *American Jewish Historical Quarterly*, Vol. 65, No. 2 (December 1975), pp. 140-162 מחקרה של פאניץ נוגע לא מעט בהיבט הכלכלי, אך תוך הדגשת אי-חשיבותו לעומת זאת דיון המתמקד בהיבט הכלכלי תוך הארת חשיבותו ראה: יעקב מצר, הון לאומי לבית לאומי, 1919-1921, ירושלים תשל"ט, פרקים ד, ה. חומר רלוואנטי נוסף יצוין במהלך העבודה.

3. לביקורת פרשנות זו ראה מצר, הון לאומי לבית לאומי, עמ' 102-104; וייצמן ב-1921, שם, עמ' 103-104; חיים וייצמן, מסה ומעש, זכרונות נשיא ישראל, ירושלים תשי"ד, עמ' 265, 353-354; צבי אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, ספר ראשון, תל-אביב 1963, עמ' 353-354; משה ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ-ישראלית – קורות ומקורות, כרך ראשון, [תל-אביב] תשכ"ז, עמ' 166-169; וכן ראה יונתן שפירא, "המחלוקת בין חיים וייצמן לבין לואי ברנדייס, 1919-1921", הציונות, ג, תל-אביב תשל"ד, עמ' 264.

המשטר הכלכלי הרצוי. יתברר לנו שכרנדייס לא חרג מהדעות שהיו רווחות בסוגיה זו בתנועה הציונית באותן שנים. בפרקים הבאים נשתדל להבהיר את אשר ייחד את תפיסתו וגישתו.

א. התפיסה הפרוגרסיבית של בנין הארץ

מחקרו החדש של יעקב מצר על ההון הלאומי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם הראשונה, מוכיח בבהירות כי שררה אז כמעט הסכמה כללית בתנועה הציונית באשר למשקלם ותחומי הפעלתם של מקורות ההון הלאומי במשק היהודי, בטווח הקצר. הרוב המכריע תמך בדרך-כלל באי-בלעדיות מיגורית. המיגור הציבורי היה אמור להפעיל מקורות הון לאומי על-מנת להמריץ פעילות כלכלית פרטית; מאידך גיסא, נתפס ההון הלאומי כמכוון ומגביל את הפעילות הקפיטליסטית כדי שזו תהיה תואמת את מטרות היסוד הלאומיות (קליטת עליה, התישבות, פרודוקטיביזציה, עבודה עברית ואי-קיטוב מעמדי). הסכמה רחבה היתה גם בקשר לבניית תשתית כלכלית על-ידי המיגור הציבורי: פיתוח רשת התחבורה והתקשורת, פיתוח מקורות אנרגיה, השבחת קרקע והשקאה. הצורך במעורבות המיגור הציבורי מצא צידוק גם כאמצעי למניעת התהוות מונופולים בתחומים אלה. מוסדות ציבור יהודיים היו אמורים לספק שירותי חינוך ורווחה. (למעשה חלק ניכר מהוויכוח בתנועה הציונית בשאלת אופן בנין הארץ בתקופה הנידונה נסב על "חלוקת העבודה" בין ממשלת המאנדט והמוסדות הציוניים, ולא על אופי המשטר הכלכלי-חברתי).⁴

ברנדייס לא חרג מדעות מקובלות אלו. הלאמות של תחומים מסוימים בכלכלה, ואף עידוד יוזמה קואופרטיבית לא היו יסודות זרים להשקפת עולמו הפרוגרסיבית. בעמדתו כלפי אופן בנין הארץ – שהוא קיווה לראותה מתפתחת ברוח המאוויים הפרוגרסיביים – באו יסודות אלה לידי ביטוי בולט ועקבי במיוחד. בשם האינטלקטואלים והאידיאליסטים היהודים באמריקה, ומתוך תפיסת ארץ-ישראל כמעבדה לרעיונות חברתיים פרוגרסיביים, כתב ברנדייס לווייצמן, ערב צאתו של זה לארץ-ישראל ב-1918, כי הוא נמנע מלהשיא עצות, חוץ מאשר "בענין אחד בעל חשיבות יסודית":

יותר מכל יש לעמוד על המשמר כדי למנוע רכישת קרקע, זכויות מים או אוצרות טבעיים אחרים או זכויות לשירותים ציבוריים על-ידי אנשים פרטיים. כל אלה יהיו שמורים לעם היהודי כולו. גם בדרכים

4. יעקב מצר, הון לאומי לבית לאומי, ראה בייחוד עמ' 26-29, 37-39, 40-42, 57-61,

אחרות [...] יש להישמר מהאפשרות של ניצול קפיטליסטי. התפתחות נמרצת של "חברת אנגלו-פלשטינה" תהיה ללא ספק אחד האמצעים היעילים ביותר להגנה ויהיה כורח לעודד את כל סוגי היוזמה הקואופרטיבית.⁵

מאוחר יותר, באותה שנה, קיבלו ציוני אמריקה, בהשפעתו של ברנדייס, החלטות פומביות ורשמיות בנושא זה. הוועידה ה-21 של ההסתדרות הציונית של אמריקה, אשר התכנסה בפיטסבורג ביוני 1918, המליצה על שורת צעדים בעלי אופי פרוגרסיבי מובהק, שנודעו בשם "תכנית פיטסבורג". הסעיפים אשר דנו בעניינים חברתיים-כלכליים קבעו, שכדי להבטיח בבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל שוויון הזדמנויות לכל התושבים, יש לתמוך בבעלות ובפיקוח של העם כולו על הקרקעות, על אוצרות הטבע ועל השירותים הציבוריים; כי כל הקרקעות שבבעלות כל התושבים, או בפיקוחם, יוחכרו למתיישבים בתנאים אשר יבטיחו אפשרות מלאה להתפתחותן ורציפות ההחזקה בהן; שעקרון הקואופרציה יוחל, ככל שיהא הדבר מעשי, בחקלאות, בחרושת, במסחר ובמוסדות הכספיים; וכן נקבע שם, שיש להקים מערכת של חינוך ציבורי חנם, אשר תקיף את כל הרמות והשלוחות של החינוך.⁶ מכתב מאלף שלח ברנדייס בפברואר 1919 לברנרד פלקסנר, משפטן ואיש-ציבור מן החוג הפנימי של ברנדייס, בקשר להכנת ביקורו של ברנדייס בארץ-ישראל. בסכמו את המכתב הארוך והשיטתי כותב לווי ברנדייס: אם רצוננו שאמריקה תעשה בשביל ארץ-ישראל מה שאנו חולמים, ושארץ-ישראל תעשה בשביל ההינטרלאנד היהודי שלה באמריקה, צריך להיווצר קשר פעיל בין ההתפתחות הארץ-ישראלית ויהודים אינטלקטואליים ואידיאליסטים כאן. הללו חייבים להרגיש שהם שותפים לא רק לעול של ארץ-ישראל אלא לשמחה של פתרון במעבדה החברתית והפוליטית שלה [...] במלים אחרות, אנו חייבים להבטיח תמיכה לארץ-ישראל, מצד הציונים האינטלקטואלים, על-ידי גיוס האינטרסים המקצועיים שלהם; ויש לזכור, שניהול עסקים גם הוא צריך להיות מקצוע, ושכל היהודים הינם אינטלקטואלים-בכוח ואידיאליסטים כאחד. באמצעות שירות הבריאות הארצישראלי, עם הסוציאליזציה של הרפואה, עלינו להבטיח אחת ולתמיד את האינטרס

5. Melvin I. Urofsky and David W. Levy (eds.), *Letters of Louis D. Brandeis*, 4 Vols. Albany, New York 1971-1975; (להלן: אגרות ברנדייס), ברנדייס אל וייצמן, 13 בינואר 1918, כרך 4, עמ' 335.

6. *Maccabean*, 31 (August 1918), p. 237.

הפעיל של רופאים ועובדים־סוציאליים יהודים; וכן להבטיח – באמצעות הלאמת קרקע והתנועה הקואופרטיבית – את האינטרס של כל אלה השואפים לצמצם בדרך זו את פגעי הניצול בחקלאות ובתעשייה באמריקה.⁷

אחרי שובו של ברנדייס מארץ־ישראל התקיימה בשיקאגו, בסתיו 1919, הוועידה ה־22 של ההסתדרות הציונית של אמריקה. החלטות הוועידה, אשר עסקו ביישוב הארץ, התקבלו, לפי מה שמצוין בסעיף הפותח את פרק ההחלטות, בהרמוניה עם העקרונות של תכנית פיטסבורג.⁸

יחד עם תמיכתה של ההסתדרות הציונית של אמריקה בבעלות ובפיקוח של העם כולו על הקרקעות ובפעילות הקרן הקיימת לישראל כדרך המלך לרכישת קרקעות בארץ־ישראל, תמכה ועידת שיקאגו בגוף ציוני אמריקאי – "קהיליית ציון האמריקאית" (American Zion Common-wealth) – אשר תפקידו היה לרכוש ולפתח קרקעות בארץ לפי עקרונות מוגדרים. החברה נוסדה ב־1914 על־ידי ברנרד רוזנבלט, אשר כיהן אז כמזכיר כבוד של פדרציית ציוני אמריקה, והיא הניחה את היסוד לעפולה, בלפוריה והרצליה. אמנם החברה מכרה מניותיה גם לעולים, ובין בעלי־המניות היו משקיעים פרטיים, אך ה"קהילייה" נקטה מדיניות חברתית מובהקת אשר ריסנה מגמה זו: החברה שמרה לעצמה את הזכויות על כל אוצרות הטבע שהיו עשויים להתגלות באדמותיהם של בעלי־המניות; עשרה אחוזים מהאדמות שרכשה לא חולקו לאנשים פרטיים אלא הוחזקו בידי החברה לפרוייקטים כלכליים וחברתיים בעלי חשיבות ציבורית. כן גיבשה "קהיליית ציון" שיטת מיסוי אשר נועדה למנוע רווחים שמקורם בעליית ערך הקרקע שהוקצה לאזורים עירוניים.⁹

תמיכת ההסתדרות הציונית של אמריקה בפעילותה של "קהיליית ציון" האמריקאית וברכישת קרקע לאומית על־ידי הקרן הקיימת לישראל, בעת ובעונה אחת, לא היתה – מבחינה עקרונית – חריג בתנועה הציונית העולמית. גישת הרוב הלא־סוציאליסטי בתנועה דחתה את הבלעדיות של הבעלות

7. ברנדייס אל ברנרד פלכסנר, 12 בפברואר 1919, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 380-381.
8. "Resolutions adopted by the Twenty-Second Annual Zionist Convention, Chicago, September 14-18, 1919", ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ) CM 265/6.
9. Bernard A. Rosenblatt, *Two Generations of Zionism*. New York 1967, Chap. 11; Bernard I. Sandler, "Hoachoozo-Zionism in America and the Colonization of Palestine", *American Jewish Historical Quarterly*, Vol. 64, No. 2 (December 1974), pp. 146-148

הלאומית על הקרקע ועמדה על הצורך להתיר גם רכישת קרקע פרטית.¹⁰ רעיונותיהם של ברנדייס ורוזנבלט השתלבו בתוך מסגרת ההסכמה הרחבה, אשר שררה בתנועה הציונית ביחס למשטר הכלכלי בארץ לגבי הטווח הקצר. בסידרה של מאמרים וספרים ביטא רוזנבלט – אחד האישים הבולטים בקרב האידיאולוגים החברתיים של הציונות האמריקאית – את רעיון "הציונות הסוציאלית". את ספרו *The Social Commonwealth* (1914) הקדיש ל"לואי ד. ברנדייס, מנהיג העם במאבק לצדק חברתי". ב־1918 עזר רוזנבלט לברנדייס לנסח את הטעמים החברתיים של תכנית פיטסבורג. רעיונותיו החברתיים של רוזנבלט היו כבר מגובשים למדי באותה תקופה; ב־1919 הופיע ספרו *Social Zionism*. את ההקדמה לספר כתב יוליאן מק, משפטן ועובד סוציאלי, שנמנה על צמרת החוג הברנדייסאי וכיהן באותו זמן כנשיא ההסתדרות הציונית של אמריקה. "הציונות הסוציאלית" דגלה במשטר כלכלי המורכב ממיגזרים שונים – שחלקם מולאמים וחלקם קואופרטיביים וקפיטליסטיים. ענפי כלכלה שבהם מתהווים "מונופולים טבעיים" – קרקע, אוצרות טבע, שירותים ציבוריים – יולאמו. בענפי כלכלה אחרים, הנתונים רק להשפעה מונופוליסטית – תיכנס המדינה כגורם תחרותי. בצד עידוד הפעילות התחרותית של יזמים פרטיים הדגישה "הציונות הסוציאלית" את חשיבות ההתארגנות הקואופרטיבית, לטובת הפועלים הרוצים בכך, ומבחינת אינטרס הכלל גם יחד. קווים המשלימים את התכנית החברתית היו חינוך חנם, רפואה ציבורית והעמדת עורכי־דין לשירות הציבור (הן לשם הגנה משפטית והן לשם תביעה במקרים של אינטרס ציבורי). כאשר עלה רוזנבלט לארץ, בתחילת 1920, זכה לברכת הדרך של ברנדייס בשם "הציונות הסוציאלית". במהלך השנתיים הבאות עבר רוזנבלט למחנה של וייצמן וליפסקי; הוא מילא תפקידים משקיים־חברתיים חשובים, חלקם מטעם ההסתדרות הציונית העולמית. ברם, לא היה שום דבר יוצא־דופן בכך שרוזנבלט נשאר כל חייו נאמן לדעותיו החברתיות המקוריות ומעריך השקפתם של ברנדייס ומק כאשר למשטר הכלכלי הרצוי בארץ.¹¹

היה זה גם טבעי, מבחינת האווירה הפוליטית אשר שררה בתנועה הציונית, כי שאלת סוג המשטר הכלכלי בארץ לא עמדה כלל על סדר־יומה של הוועידה השנתית ב־1920. (ויכוח עקרוני התעורר רק בשאלת הבעלות על הקרקע והוא הסתיים בהחלטות שסיפקו במידה רבה את המתווכחים). לא ברנדייס,

10. מצר, הון לאומי לבית לאומי, פרק ב, במיוחד עמ' 50–53.

11. Rosenblatt, *Two Generations*, Chaps. 9,11,36 and Supplement 3, pp. 275–276; ברנדייס אל רוזנבלט, 11 בפברואר 1920, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 448.

ואף לא יריביו בציונות האירופית, לא הציגו את השקפותיהם החברתיות בוועידה חשובה זו. השקפתו הפרוגרסיבית של ברנדייס באשר לבנין הארץ מצאה ביטוי אך בדרך אגב; ובכל-זאת יש בכך מן המאלף: כידוע, הציע ברנדייס בוועידה השנתית ארגון חדש של התנועה הציונית, ובראשו "ועדה אכסקוטיבית". כגיזבר של גוף מנהל זה הציע ברנדייס את נחמיה דה לימה. ציוני הולנדי זה היה ידוע כאוהד רעיונות סוציאליסטיים, ובמיוחד עשה לו שם בפיתוח רשת בנקים לביטוח פועלים בהולאנד, אשר פעלה לפי עקרונות פרוגרסיביים מובהקים. ברנדייס ראה כחשוב, שגם אם לא יכהן דה לימה כגיזבר, ישתתף בוועדה האכסקוטיבית העתידה לקום. השתתפות חיונית, הטעים ברנדייס, לא רק בגלל מיומנותו הכלכלית אלא גם לאור תרומתו ומעורבותו בשאלות חברה.¹²

בעקבות החלטות הוועידה השנתית כתב ברנדייס, בדרכו מאנגליה לארצות-הברית, מיסמך מגובש על דרך פיתוחה של ארץ-ישראל. מיסמך זה הידוע בהיסטוריה הציונית בשם "תזכיר זילנד" (על-שם האניה שבה הפליג) מבטא בעיקרו את גישת ברנדייס לגבי שיתוף-הפעולה, בין ציונים ללא-ציונים, החיוני לשם בנין הארץ. באשר להיבט החברתי, קשר עצמו "תזכיר זילנד" במגמותיה של תכנית פיטסבורג: התזכיר קבע, שאם יינתן ליוזמה הפרטית לעסוק בהכשרת קרקע, בפיתוח אוצרות הטבע ובהקמת רשת השירותים הבסיסית, יביא הדבר בתנאים השוררים בארץ-ישראל לניצול קפיטליסטי המנוגד לתכנית פיטסבורג, ומשום כך נחוצה היוזמה הציוברית.¹³ בנוסף לכך הביא ברנדייס שלושה סוגי שיקולים המחייבים פעילותו של מיגזר ציבורי לשם בנין הארץ: א) שיקולי יעילות כלליים, המביאים בחשבון תשואה חברתית גבוהה – לעומת תשואה פרטית נמוכה בהשקעות היסוד – בגלל תקופת הבשלתן הארוכה. ב) שיקול המיוחד לארץ: קרקע שהוזנחה, דלות האוצרות הטבעיים והקשיים העומדים לפני המתישב והחלוץ. ג) שיקולים לאומיים המחייבים ביצוע השקעות לצורך מימושן של מטרות מדיניות, כגון עליה והתישבות.¹⁴

וכך, על רקע תפיסתו החברתית הכללית, וגם הודות לגישתו המציאותית

12. פריזל, המדיניות הציונית, עמ' 138: "Minutes – Conference of American Delegation, July 19, 1920" CM 265/10.

13. Louis D. Brandeis, "The Zealand Memorandum", [24.8.1920], in Barbara A. Harris, "Zionist Speeches of Louis Dembitz Brandeis: A Critical Edition", Ph.D. thesis. University of California, Los Angeles 1967, p. 483 (להלן: האריס, "נאומי ברנדייס").

14. שם, עמ' 482-483.

לבנין הארץ, הסיק ברנדייס במפורש שיש צורך בהוצאות ציבוריות בארץ-ישראל בתחומים רבים: קניית קרקע, השקעות בתשתית ובדיור, הוצאות לפיתוח, לתברואה, למחקר ולחינוך, פרוייקטים לקליטת עולים בחקלאות, וכיוצא באלה.¹⁵

גם המלצותיו בתחום האשראי נבעו מהבנת האילוצים המיוחדים לארץ ומהשקפה חברתית כוללת. אשראי ממקורות ציבוריים יוריד את שער הריבית, ימנע אפילו, ישרת בצורה טובה יותר מטרות פיתוח וכן יצמצם את המתיחות והאיבה הנובעות משליטת אנשים פרטיים וקונצרנים על מקורות האשראי. האשראי יבוא, לפי ברנדייס, מקואופרטיבים לאשראי של צרכנים ויצרנים, ובעיקר מהמוסדות הכספיים הציוניים: אוצר התישבות היהודים, בנק אנגלו-פלשתינה והבנק האפתיקאי העתידי לקום.¹⁶

באביב 1921, כשנה אחרי חיבורו של "תזכיר זילנד", כאשר התגלע הקרע בין קבוצת ברנדייס-מק והנהגה הווייצמנית ונאמניה, לא היתה סוגיית משקלו של ההון הציבורי או שאלת המיגזר הציבורי במשק בין מניעי הפילוג. הנאמנות לתכנית פיטסבורג הובעה אז על-ידי מחנה ברנדייס רק אגב פולמוס על שאלות אחרות אשר היו במוקד הוויכוח.¹⁷

ב. הפוריטני כציוני

בקיץ 1919 ביקר ברנדייס בארץ-ישראל. המכתבים שכתב לאשתו ממסעו זה מזמנים הצצה אל עולמו הפנימי. ב-25 ביוני, ערב יציאתו את צרפת לאחר ששהה בלונדון, הוא מביע רגשי כבוד ויקר לבריטניה וסלידה מ"הזוהמה הצרפתית". בתום סיורו במזרח-התיכון הוא כותב, נינוח, מלונדון על העליצות שבה, על האנגלים כעם נחמד. על הווי המזרח השקיף ברנדייס מנקודת תצפית של איש התרבות האנגלו-סאכסית. בהגיעו למצרים הוא מתלונן על עיכובים מיותרים בפורט-סעיד ומעיר: "אולם במזרח האיחורים טבעיים וללא-ספק הם מתת אל". הוא מגלה במזרח חן וצבעוניות, ואפשר גם שהסתפקות במועט קסמה לו. אולם, לבד מ"האפרוריות" המציינת לרעה את הציביליזציה האמריקאית, אם בסגולות האופי מדובר – "באלה, אמריקה ובריטניה הגדולה מצטיינות; ואדם חש תדיר בעליונותן כאשר מדובר בנקיון מוסרי"¹⁷ וגופני. "נקיון זה – הטעון משמעויות של טוהר, דייקנות וחריצות,

15. שם.

16. שם, עמ' 484-485.

17. "Judge Mack Makes Statement on Negotiations with Dr. Weizmann", *New Palestine*, Vol. 1, No. 15 (22.4.1921), p. 2

לרבות הזיקה למדע – היה אליבא דברנדייס המפתח לעליונות האנגלו-סאכסית.¹⁸

אך ברנדייס השקיף על סביבותיו מזווית-ראייה אנגלו-סאכסית מיוחדת במינה: הוא היה בן נאמן של ניו-אינגלנד, והיה ספוג תרבותה היאנקית-פוריטנית. כאשר ברנדייס, במהלך סיורו בארץ, מתאר את דלות אוצרותיה הטבעיים ואת הקושי הרב בפיתוחה וביישובה, מורגשת מעין נימת עליצות בתיאוריו; זו עליצות של השש לקרב החיים, של הרואה אתגר בקשיים, ובמאבק – את הדרך להתעלות האדם. עוד לפני בואו אליה קסמה לו הארץ – מעיד נורמן הפגוד – דווקא מאחר שלא הבטיחה שפע ומותרות. הכורח לעבוד קשה, לאמץ את כוחות הגוף והנפש, נראה לברנדייס כצורך חיובי ומפריה.¹⁹ אפיון של ברנדייס הפוריטני בהתיחסותו ליציאת מצרים ולמצרים – שבה עבר בדרכו לארץ-ישראל, נמסר לנו על-ידי יעקב דה האז, עוזרו הקרוב של ברנדייס (מי שהיה מזכיר הוועד הפועל הזמני לעניינים ציוניים כלליים ואחר-כך מזכיר ההסתדרות הציונית של אמריקה בשנים 1916 – 1921) ואשר התלווה אליו במסעו. לפי תפיסתו של ברנדייס, אליבא דדה האז, "המותרות והמיקסם של מצרים" הם הסיבה שבגללה נאלצו הישראלים לנטוש אותה, ואילו עבודת-פרך שנכפתה עליהם, הצילה את היהודים מדמורליזציה גמורה.¹⁹ משה הובילם דרך המדבר אל מאחזים סלעיים, והרי "נסיון זה היה נחוץ כדי לבנות את העוצמה שעליה ניתן לבסס אידיאליזם ברהגשמה."²⁰ תיאורו של דה האז את סיורו של ברנדייס בארץ גם הוא מאלף:

הוא ראה את הארץ כי טובה היא, שטחה המצומצם סיפק את תפיסתו בדבר יכולת האדם להתמודד עם משימה ולהשלימה. שיקומה של ארץ-ישראל היה תפקיד הנמצא בהישג ידם של אנשים המוכנים כראוי והנעזרים כדבעי. אפשרות זו ריגשה אותו, אם-כי בפרהסיה התנער מכל רגשנות. הצחחות של האדמה בקיץ מפגינה את היכולת היהודית ליצור משהו מלא-כלום. הוא מייחד את דיונו בשיקום מערכת ההשקאה

18. ברנדייס אל אליס ברנדייס, 25, 27 ביוני, 20 באוגוסט, 1 ביולי 1919, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 406, 408, 409, 423, 410, בהתאמה.

19. ברנדייס אל אליס ברנדייס, 10 ביולי, 1 באוגוסט 1919, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 418, 420, בהתאמה. Norman Hapgood, *The Changing Years, Reminiscences of* Norman Hapgood, New York 1930, pp. 127–129

20. Jacob De Haas, *Louis D. Brandeis, A Biographical Sketch, with Special Reference to his Contributions to Jewish and Zionist History*, New York 1929, pp. 114–115

הגדולה, אשר היתה קיימת בתקופה הרומאית ואשר שרידיה היו קיימים עדיין.²¹

נקודת-ראות זו משתקפת גם במכתב של ברנדייס לאשתו. היה זה ברנדייס היאנקי הפוריטני אשר כך תיאר את ארץ-ישראל: "היא קליפורניה זוטא, אולם קליפורניה שחוננה בכל מה שההיסטוריה האנושית יכולה להעניק, ומשופעת ברגשות העמוקים ביותר אשר בכוחם לעורר עם. ערגת הדורות, האהבה, כל זה נעשה מוסבר עתה. יש לה [לארץ-ישראל] גם היתרון הגדול על קליפורניה – היותה קטנה." "קטנה" בתפיסתו של ברנדייס משמע – דרוכה, מגייסת משאביה, יצירתית. ברנדייס התמיד בגישתו זו. בנאום במאי 1923 התריס כנגד אלה שסברו כי ממדי הארץ הקטנים הם בעוכרי התפתחותה הכלכלית: "לדעתי, קטנותה של הארץ תורמת הרבה לסיכויי הצלחה מלאה." הארץ איננה "כה עצומה, כה מסובכת" שתרתיע אנשים; על-ידי מאמץ ועקשנות "הבעיות כולן ניתנות לשליטה."²²

הזיקה הפוריטנית ומשקלה הרב באישיותו ובהשקפת-עולמו של ברנדייס – מקורה בתקופת לימודיו בבית-הספר למשפטים של אוניברסיטת הרווארד (מ-1875), וכבר אז העריץ את התרבות המסורתית של ניו-אינגלנד. ב-1879 הקים עם חברו הטוב ביותר, יאנקי מובהק, חברה משפטית בוסטונית, אשר היתה קשורה קשר אמיץ עם הקבוצה האתנית של שותפו. בנוסף לכך, התפתחה לימים אצל ברנדייס מורכבות נפשית אשר הגבירה את זיקתו לתרבות הפוריטנית. רוב שנותיו היה ברנדייס רחוק מיהדות ומנותק מהציונות כליל. רק ב-1905 דיבר לראשונה בנושא יהודי ועל זהות יהודית; ורק בשנים 1911-1913 נעשה ציוני. אך למרות רפיפות קשריו עם החיים היהודיים, ועל-אף הערצתו העמוקה למסורת של ניו-אינגלנד, מעולם לא אימצה אותו הקבוצה שאיתה הזדהה. ברנדייס טיפח במשך שנים רבות אידיאליזציה של האתוס הפוריטני בגלל היותו ניצב מבחוץ. יתר-על-כן, בהיותו כזה פיתח, עד כדי קיצוניות, את תכונות האופי הטיפוסיות לחברה שאליה שאף. אנשים שהכירוהו מקרוב התרשמו מאוד מחריצותו, דייקנותו, פשטותו וחסכנותו.²³

מה היה האתוס הפוריטני שאימץ ברנדייס? – היה זה מכלול אשר ערכיו

21. שם, עמ' 116.

22. ברנדייס אל אלס ברנדייס, 10 ביולי 1919, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 417-418; Louis Brandeis, "Confidence in Palestine", D. Brandeis, האריס, "נאומו ברנדייס" (27-28 במאי

1923), עמ' 391-392.

23. Allon Gal, *Brandeis of Boston*, Cambridge, Mass. 1980; ראה ביחוד פרק 3.

היסודיים היו פשטות, עבודה קשה, חריצות, הסתמכות עצמית, אינדיבידואליזם, שאיפה להצטיינות וזיקה למדע יישומי. עולם ערכים זה כלל גם את החתירה המתמדת לתיקונים בחברה, המודרכת על-ידי תחושה חדה של המציאות ומה שאפשר להשיג בה. ברנדייס גרס שהתרבות הפורטיטנית תרמה לחברה האמריקאית את התשתית להישגיה הגדולים באשר למשטר, לתרבות ולכיבוש הטבע.²⁴

יחד עם הזדהותו המלאה של ברנדייס עם המסורת של ניו-אינגלנד, בערך משנת 1905 ואילך, גברה אכזבתו מהיאנקים בני-זמנו. בהדרגה הגיע למסקנה שהם לא עמדו כראוי במבחן ההגשמה של המורשה הפורטיטנית הנעלה. בעקבות זה התחיל לראות בקהילה היהודית, וכעבור שנים אחדות – במפעל הציוני, את נושאי הערכים הפורטיטניים. ארץ-ישראל היהודית הופיעה בעיניו – תוך כדי החלפה של מוקד קבוצת ההזדהות – כניו-אינגלנד הראשונית, המופתית. הזדהותו של ברנדייס עם בני-עמו גברה במהלך השנים, אך הישוב היהודי בארץ-ישראל נצטייר לו כהתחדשות העולם הפורטיטני שנפגם, כ-New Jerusalem.²⁵

נאומיו ומכתביו של ברנדייס מהתקופה שבה עוסק מאמר זה מגלים, על-ידי שפע של ביטויים ודימויים, את המקורות הפורטיטניים בגישתו לארץ-ישראל ולבניינה. בנאומו המצעי מספטמבר 1914 על "תחיית האומה היהודית" הוא מכנה את ראשוני החלוצים בארץ New Pilgrim Fathers ומרבה להשתמש בדימויים קרובים לזה. בנובמבר 1914 הוא מתאר בנאומו כיצד "אבותינו היהודים הפילגרימים" (our pilgrim Jewish Fathers) ערכו במאה התשע-עשרה את המסע לארץ הקודש כדי לגאלה בעבודה; ובראיון בכוסטון, ביולי 1915, אמר באופן החושף משהו מנבכי נפשו: "ציונות היא בבחינת השראה ודחף מקודשים של "הפילגרימיות" בהתגלות חדשה, מן הדין שצאצאי החלוצים לא יתקשו להבין ולאהוד אותה." בנאומו החשוב "ציונות ומטרות הדמוקרטיה היהודית", באוקטובר של אותה שנה, הוא מוצא דמיון מלא בין קשיי הפילגרימים האמריקאים, רוחם העשויה ללא-אחת והישגיהם, לבין התפתחות הישוב הציוני בארץ.²⁶

24. שם, עמ' 80–83; Louis D. Brandeis, "Duty of Educated Jews"; האריס, "נאומי ברנדייס", עמ' 142–145 (8 בנובמבר 1914).

25. Gal, Brandeis, Chaps 4-5, וראה ביחוד עמ' 173–181.

26. "ברנדייס", עמ' 103–104 (27 בספטמבר 1914); שם, עמ' 164 (22 בנובמבר 1914); Louis D. Brandeis, "The Jewish Future Can be as Secured as the Jewish Past", *Boston American*, 4.7.1915; Louis D. Brandeis, "Zionism and the Aims of Jewish Democracy", האריס, "נאומי ברנדייס", עמ' 243 (17 באוקטובר 1915).

גם בשנים מאוחרות יותר ניכרים לעיתים השורשים הפוריטניים של השקפת ברנדייס על בנין הארץ. ב־24 באפריל 1920 החליטה ועידת סאן-רמו לכלול את הצהרת בלפור בחוזה השלום עם תורכיה ולמסור את המאנדט על ארץ-ישראל לבריטניה. מקורביו של ברנדייס בהנהגה הציונית רצו לשתפו בחוויית הפורקן והעליצות, אך תשובתו במכתב אל מק, סטיפן וייז ודה האז היתה מתמירה ומעיקה. הוא הביע שמחה על שבשורות היום הפיגו את חרדתם של ידידיו; אך הוא עצמו נשאר חרד ומתוח, כי המבחן העיקרי, המאמץ, האחריות וההקרבה העצמית בנוסח הפוריטני – ניצבו עדיין לפניהם. את המכתב סיים ברנדייס במעין השבעה של גברים, החברים במיסדר הפוריטני: Cromwell, who sought the Kingdom of heaven, thought it well to take England on the way.²⁷

בגישה הפוריטנית של ברנדייס לבנין הארץ נשזרה נימה מיוחדת – היחס העמוק אשר רחש לאהרן אהרנסון. אמנם בעת ביקורו של ברנדייס בארץ, בקיץ 1919, כבר לא היה האיש בין החיים; אולם אין ספק שלאהרן אהרנסון היה חלק בגיבוש השקפותיו ביחס לארץ-ישראל ובעיותיה. ככל הנראה, אין זה מקרה כי המכתב הראשון שכתב ברנדייס לאשתו, המסקר את ביקורו בארץ, פותח בהזכרת אהרנסון כאדם אשר הכיר נכוחה את ארץ-ישראל ואת אופיה הגיאוגרפי כלכלי.²⁸

מקור זיקתו של ברנדייס לאהרן אהרנסון בשנת 1912 והיא היתה מרכיב חשוב בתהליך התקרבותו לציונות. ברנדייס שמע אז לראשונה על גילוי אֵם החיטה בגליל על-ידי אהרנסון ועל האפשרויות של יישום תגלית זו לפיתוח חקלאות מתוחכמת בתנאי קרקע צחיחה או מדולדלת. באותה עת היה ברנדייס נתון במאבק כלכלי-פוליטי נפתל שבו נחל כשלונות מרים. תאגיד כלכלי כביר-כוח השתלט על אחת התעשיות הראשיות של ניו-אינגלנד, שחברת הפרקליטים של ברנדייס היתה קשורה בה; בתוך כך החניק התאגיד המצאות וחדושים והקפיא את התפתחות הענף. ברנדייס היה קרוב למסקנה כי ניו-אינגלנד איבדה את הסגולות שאיפיינו אותה בעבר – תנופת ייצור,

27. החלטות סאן-רמו כפותחות תקופה היסטורית חדשה נזכרות כמעט בכל נאום ומיסמך חשוב של ברנדייס מסוף אפריל 1920 ואילך; ראה, למשל, Louis D. Brandeis "Zeeland Memorandum", האריס, "נאומי ברנדייס". עמ' 482; ברנדייס אל מק ואחרים, 25 באפריל 1920, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 461-462.

28. ברנדייס אל אליס ברנדייס, 10 ביולי 1919, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 417. מכלול היחסים אהרנסון-ברנדייס ראוי למחקר בפני עצמו; עיקרו של דיונונו כאן מכוון להאיר את השאלות שהעלינו בראש המאמר.

יצירתיות ונאמנות לכללי-המשחק של הדמוקרטיה הכלכלית. על רקע זה נתפס אצלו הישגו המדעי של אהרנסון, לא רק כסמל לתרומת העם היהודי הקטן לתרבות האנושית, אלא גם כהגשמת האתוס הפורטיני: קריאת דרור לכוחות היצירה של האדם והשימוש בהם לטובתו.²⁹

מערכת היחסים בין ברנדייס ואהרנסון, שהחלה להירקם ב-1913, הלכה ונתחזקה בשנים הבאות. בעקבות שיחות ארוכות עמו אמר ברנדייס ב-1918 לפליכס פרנקפורטר כי מצא באיש את שלוש הסגולות אשר הוקיר ביותר: אופי, כושר-שיפוט ותבונה. ואמנם היה דמיון לא מבוטל באופיים ובדפוסי-חייהם של שני האישים: כמוהו נטה אהרנסון אל הפרגמטי, התכליתי; כמותו זילזל במידת-מה בצד האישי והטכסי ביחסיו עם הבריות; היה מסור לעבודה, שהיתה העיקר בעיניו, ותיעב את העצלות. אמנם אין בידינו פרטים מדויקים על שיחותיהם וגם לא על מידת ההבנה שאליה הגיעו בנושאים מוגדרים. בכל-זאת אפשר לציין מכלולים אחדים, אשר בהם ככל הנראה שררה הבנה עמוקה בין אהרנסון וברנדייס. ראשית, אהרנסון היה בעיני ברנדייס מופת של מדען-חלוצי; לא רק במובן הראשוניות של הפעולה, אלא גם כמיישם את המדע לצרכי ההתישבות החדשה. התפתחות המדע היישומי בהתאם לתנאי הארץ – סיכויי השימוש באם החיטה, נתפסו כנראה אך כחוליה ראשונה – היתה ללא ספק במרכז שיחותיהם הממושכות. ברוח גישתו המדעית חתר אהרנסון גם להחדרת ייעול ומיומנות לתחומי המינהל, לרבות מינהל התנועה הציונית דאז; יש להניח כי ברנדייס גילה ענין רב בדעותיו של אהרנסון בנושא זה.³⁰

אהרנסון התעניין בהדברת הקדחת ואם-כי הדבר לא היה במרכז פועלו, היה בכך כדי להעיד על גישתו המעשית למדע. הוא הצליח להכחיד את הקדחת בתחנת-הנסיונות שבהנהלתו וב-1912 הקים מכון לבריאות הציבור. מרכז המכון נקבע בירושלים, והמלחמה בקדחת היתה אחת ממשימותיו הראשיות. המכון הועמד מצד הביקורת והחסות הציבורית תחת פיקוח ועד הנאמנים של התחנה. הוא עורר ענין ואהדה רבה בקרב יהודים אמריקאיים ונתמך ביחוד על-ידי נתן שטראוס. בשביל ברנדייס, כפי שנראה להלן, היתה ההתמודדות עם שאלת הקדחת אופיינית ועמדה במוקד תשומת הלב.³¹

29. Gal, Brandeis, pp. 173-181.

30. על ברנדייס ואהרנסון, ודעותיו של האחרון, אליעזר ליבנה, אהרן אהרנסון, האישי וזמנו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 50-60, 114, 123, 133-137, 162-171, 179-180, 303-308, 341-346; לביקורת מינהל ההסתדרות הציונית העולמית ראה ביחוד

אהרנסון אל ברנרד פלקסנר, 26 בינואר 1916, ארכיון אהרנסון, חטיבת אהרון 14/6.

31. ליבנה, אהרנסון, עמ' 178-179.

הגישה העסקית (להבדיל מקפיטליסטית) של אהרנסון היתה כנראה החוליה השניה אשר קישרה בין שני האישים. אהרנסון ערך מ־1909 ואילך ביקורים ממושכים בארצות־הברית, העריץ את היחסים העסקיים והמינהליים בארץ זו. השאיפה לרווחיות – כממריצת עבודה וקידמה כלכלית וכנושאת יחסים תכליתיים וענייניים בין הבריות – נראתה לו כגורם חיובי מאין כמוהו. ואכן, הרווחיות והסתמכות הבריות על עצמם היו בעיני אהרנסון אבני־בוחן ראשיות בהערכת בנין הארץ.³²

גישתו העסקית של אהרנסון התבטאה גם בעמדתו בשאלות ההתישבות החקלאית. בספרו על אהרן אהרנסון מציין אליעזר ליבנה כי גיבורו התנגד להעדר הפרדה שבין ההכשרה והקמת המשק על־ידי המוסד המיישב ובין תקופת עצמאותו של המתישב, שאחריה. תביעתו היתה שהמוסד יבצע את כל עבודות ההכשרה והתשתית, וימסור את המשק המוכן למתישב, בתנאי שהלה יוכל לנהוג בו כבעל מפעל כלכלי־עסקי, שאינו זקוק לתמיכה. ביסוד הצעה זו היתה מונחת הנטייה להפריד באופן חד בין עסק ובין גוף נתמך, או בין עסק לצדקה.³³

ליבנה סבור כי היתה תמימות־דעים מלאה בין אהרנסון וברנדייס בשאלות משטר וחברה; אך דומה שאין לקבל השערה זו ללא סייג. אהרנסון היה ניצב משהו "ימינה" מברנדייס וחוגו, אך לא עד כדי חריגה בולטת מהדעות הרווחות בתנועה הציונית באותה תקופה, באשר למשקלם ותחומי הפעלתם, בטווח הקצר, של מקורות ההון הלאומי.³⁴

השקפתו של ברנדייס על אופן בנין הארץ היתה קשורה במידת־מה גם בשמו של דודו, לואי נפתלי דמביץ (1833-1907). דמביץ – מלומד ביהדות ומנהיג ציוני – היה לו חלק נכבד בתהליך מעברו של ברנדייס מהתבוללות־למחצה לציונות. כאשר ברנדייס ציין בפעם הראשונה את זיקתו החיובית לרעיון הציוני, בדצמבר 1910, הזכיר בהקשר זה את דודו. אחר־כך, בשתי נקודות־צומת באותו תהליך, הועלה זכרו לפני ברנדייס בתור יהודי וציוני למופת: כאשר אנשי הפדרציה של ציוני אמריקה פנו אל ברנדייס לראשונה בבקשה שיגלה פעילות מטעמם (פברואר 1911), הם הזכירו את דמביץ ושלחו לברנדייס מאמר מפרי עטו. באוגוסט 1912, כאשר יעקב דה האז שוחח עם

32. שם. עמ' 140-141, 162-165, 184, 303-308; וראה גם המכתב המעניין על 15 עמודים מאת אהרנסון אל ברנדייס, 25 באפריל 1918, ארכיון אהרנסון, תיק לואי ברנדייס 5/1.

33. ליבנה, אהרנסון, עמ' 169-170.

34. הדיון במכלול זה בליבנה, אהרנסון, המוסר מידע חשוב, איננו חסר סתירות, ראה עמ' 140, 141, 168-173, 303-306, 350-351.

ברנדייס לראשונה על יחסו לציונות, העלה את דמותו של דמביץ כ"יהודי אציל" שראוי ללכת בעקבותיו.³⁵ המאמר של לואי דמביץ, שנשלח אל ברנדייס בפברואר 1911, השאיר בו תחילה כיצד נודע לו ממקורות ראשונים על עוני ואבטלה בארץ-ישראל. סיבות הדבר, נימק דמביץ, לא היו נעוצות בטבע הארץ ואקלימה, ואף לא בשלטון התורכי, אלא בכך שיהודי ארץ-ישראל ראו בה ארץ קודש, ערש זכרונות ותקוות, ולא בית יצירה בהווה. סדר ובטחון יעזרו להשיג מטרה זו, אך חשוב מכל שתהיה בה אוכלוסיה עמלנית; על-כן "תחת ההנהלה הציונית אין להתיר לאף אדם שאיננו בעל-הון המספיק למחייתו להיכנס לארץ-ישראל אלא אם הוא מוכן, יכול ורוצה להשתכר על-ידי עבודתו שלו כדי תמיכת עצמו ותמיכת משפחתו. אם אנשים כאלה אינם רוצים להתישב בארץ, על התנועה הציונית לוותר על קיומה."³⁶

בהשפעת דמביץ ואהרנסון, ובעיקר – מעוצב על-ידי הנסיבות אשר עשוהו לפוריטני שבפוריטנים – יצא ברנדייס לסייר בארץ-ישראל בקיץ 1919. בדרכו נפגש עם וייצמן בלונדון. וייצמן הרגיש תפס את המיוחד שבאישיותו של המנהיג הציוני-האמריקאי: "ברנדייס היה פוריטני: ישר, מחמיר, בעל מצפון והגיון שאינו יודע ויתור. בשל תכונות אלו, יש שקשה היה לעבוד עמו [...] נוטה היה לפתח תורות, המבוססות על עיקרים רמים, שנבעו מהכרתו הפנימית, ולהמתין אחר-כך לעובדות ההולמות אותן." יושר, חומרה ומצפוניות – התכונות שציינו וייצמן כראשונות במעלה – תורגמו באתוס העבודה הפוריטני למאמץ מתמיד ולהסתמכות עצמית. ואמנם, בסיורו בארץ בחן ברנדייס את אשר ראו עיניו לאור ערכים אלה. בשובו נאם בישיבות הוועד-הפועל הציוני שהתקיימו בלונדון. יוליוס סימון מספר בזכרונותיו עד כמה הדהימו דבריו, בהקשר לבנין הארץ. ואכן, היה זה ברנדייס הציוני-הפוריטני, אשר דיבר אל וייצמן ואנשי הוועד-הפועל באותן אסיפות של אוגוסט 1919.³⁷

בדברו, ב־6 באוגוסט, על המעשה הדרוש לבנין הארץ הקדיש ברנדייס את דבריו לשני סעיפים, הראשון שבהם – בעיית הקדחת. הוא תיאר כיצד נפוצה

Gal, Brandeis, pp. 162, 185 .35

Louis N. Dembitz, "The Redemption of Palestine", *Maccabean*, Vol. 1, .36 No. 1. (October 1901), pp. 22-23

Julius Simon, *Certain Days, Zionist* :247 עמ' ומעש, עמ' 247. *Memoirs and Selected Papers*, Jerusalem 1971, p. 93

הקדחת בעמקים ואף באזורי ההרים ואת פגיעתה בכושר העבודה והיצירה של האוכלוסיה. מסקנתו, אשר הדהימה את שומעיו, היתה שאין להעלות על הדעת עליה גדולה לפני שנתבצעה הסאניטאציה, ושצריך להשבית את כל העבודה, עד אשר יושג הכסף להדברת הקדחת. הוא גם פירט את הסכנות להגשמה הציונית הנובעות מהיווצרות אוכלוסיה ידועת חולי, שכושרה הכלכלי פגום והיא נתונה לאבטלה כרונית. ההגיון הפוריטני של טיעונו, "הגיון שאינו יודע ויתור", כהגדרת וייצמן, היה החשש והסלידה מהתהוות אוכלוסיה התלויה בחסדי הזולת.³⁸

הגישה אשר ניכרה בטיעונו של ברנדייס היתה כי יש מקום לתלות כלכלית רק במסגרת מוגדרת ומתוחמת מבחינת הזמן הנדרש ולפי אופי המשימה. אם כי הדברים לא נאמרו במפורש באותה עת, שאף לפסוק ולגזור – מתי ומדוע יש הצדקה לתלות כלכלית, ובאיזה שלב צריך להשתחרר מתלות זו. לפיכך הסתמנה אצל ברנדייס הנטיה להפריד במובהק בין עבודת הכנה, אשר הדברת הקדחת היא חלק ממנה, לבין עבודה הנושאת פירות מידיים. "התפלאנו", אמר, "מה רבה היא העבודה שיש לבצע בארץ. על-ידי ייבוש והשקיה יש לעשות את חומרי-הגלם של הקרקע לגורם יצרני." והוא הוסיף להבהיר: "עד שהאדמה נעשית יצרנית, עד שנבנה בית ונרכש אינוונטר חי כלשהו [...] ההשקעה והזמן שצריך לעבור עד לפיתוח ההשקעה, עולים ביוקר רב. לפיכך עלינו להאט בתחום העליה."³⁹

השאלה השניה שעליה הצביע ברנדייס היתה האבטלה. את השאלה הזאת ראה כקשורה קשר הדוק עם בעיית ה"חלוקה". בהביאו דוגמאות ממסעו בארץ, סיפר על הרצון להשתחרר מהתלות בנדבות ועל השאיפה לעצמאות שפגש בקרב ציבור מקבלי ה"חלוקה". לפיכך תבע ליצור את האפשרות "שהרוח המסחרית היהודית תכוון לארץ-ישראל, כדי לרפא את החולי החברתי." את חיסול נגע ה"חלוקה" הציב כמשימה החשובה כמו המלחמה במארת הקדחת. יש להתגבר על שתי בעיות אלו, טען, "לפני שנעלה על דעתנו את ענין העלייה ההמונית."⁴⁰

הנושאים האלה עברו כחוט-השני גם בנאום של ברנדייס בישיבת הוועד-הפועל, ב־8 באוגוסט. ובנאום הסיכום שלו, ב־28 באוגוסט, ברמזו

38. ישיבת הוועד-הפועל, 6 באוגוסט 1919, יהושע פרוינדליך וגדליה יוגב (עורכים), הפרוטוקולים של הוועד-הפועל הציוני, 1919–1929, כרך ראשון, תל-אביב תשל"ה,

עמ' 132–133.

39. שם.

40. שם.

לדברי וייצמן – "הניצוץ הנבואי שבנשמתנו, הוא שיכנה את ארץ-ישראל" – ריכז ברנדייס את מכלול הצעותיו המעשיות באמרו: "אנו היהודים, בינינו לבין עצמנו, הננו אנשים מעשיים ובתור שכאלה הגענו עד הלום. יש לנו לא רק רוח ולב יהודיים, אלא גם חוש לעבודה מעשית."⁴¹

כעבור זמן קצר מסר ברנדייס את רשמיו מביקורו בארץ בישיבת הוועד-הפועל של ההסתדרות הציונית של אמריקה. הנחותיו וגישותיו, אשר חלקן בוטאו בצורה בלתי-מגובשת בישיבות הוועד-הפועל בלונדון, באו כאן לידי ביטוי מלא. הוא הדגיש שלא הקמת בית לאומי גרידא היא המטרה הציונית, אלא מדובר בבית לאומי אשר יושבו חיים חיי יצירה, מתפרנסים מיגיע כפיהם, גאים ומכובדים בעיני עצמם. אותו הגיון שבכוחו דיבר על הדברת הקדחת עמד לו כדי להסביר את הצורך בייעור ארץ-ישראל, בניצול כוח המים ובסלילת דרכים. הוא הבהיר כי במכלול זה מדובר במפעלים שכוונתם לא להפקת רווחים, אלא להכשרת הארץ לקראת פעילות כלכלית רגילה בשלב מאוחר יותר.⁴²

ההשקפה שעמדה מאחורי העמדה הנמרצת של ברנדייס בשאלת הדברת הקדחת היא גם שגרמה לו לשוב ולהציג את בעיית ה"חלוקה", בעייתם של אלפים רבים התלויים בלחם-חסד. תלות זו עלולה להתפרש בעולם כאי-יכולתם של היהודים לקלוט הגירה בנתיב יצרני; היא עלולה גם להטיל מעמסה שהעולם, וביחוד אמריקה, לא ירצו לשאת בה; ולבסוף, היא עלולה לשבש את הגשמת התכניות החברתיות הכלולות בתכנית פיטסבורג.⁴³

פחות משבוע אחרי מסירת הדין-וחשבון הזה, התכנסה בשיקאגו הוועידה השנתית של ההסתדרות הציונית של אמריקה. ענייני ארץ-ישראל תפסו אך חלק קטן מזמנה של הוועידה, אולם בהחלטות שהתקבלו ביחס לבנין הארץ – אחרי הופעתם של ברנדייס ופליכס פרנקפורטר – כבר ניכרים ניצני העימות הדראמטי הגדול, שעתיד להתחולל במשך השנתיים הבאות בין "התפיסה הברנדייסאית" לזו של יריביה. בהחלטות קיימת הבחנה בין "עבודת הכנה" בראש ובראשונה, לבין שלב מאוחר יותר של "התפתחות רגילה". שלב

41. שם, עמ' 140-141: ציטטות, שם, עמ' 201. לדעתו של וייצמן על עמדות ברנדייס במהלך ישיבת הוועד-הפועל, דעה המתרכזת במישור הלאומי-המובק, ראה מכתבו אל פליכס פרנקפורטר (מכתב אשר כנראה לא נשלח), מ-27 באוגוסט 1919, יהודה ריינהרץ (עורך), כתבי חיים וייצמן, אגרות, ט, ירושלים תשל"ח, עמ' 222.

42. "Report by Justice Brandeis to National Executive Committee, Zionist Organization, September 9, 1919", אצ"מ 104/12, עמ' 2, 7, 14. שם, עמ' 4-6, 11-9.

43. שם, עמ' 7, 9.

ההכנה כלל את המלחמה בקדחת בדיוק בנוסח המקובל על ברנדייס: "יש לנהל בעוצמה מערכה נגד הקדחת, לפני עלייה נרחבת כלשהי." סילוק מפגעי התברואה בארץ ישראל הוא אשר יבטיח את ההתפתחות הרגילה בבוא העת, כך השתמע מההחלטות ומרוח ההחלטות של ועידת שיקאגו.⁴⁴ סעיף מיוחד התקבל בשאלת ה"חלוקה" וגם הוא שיקף נאמנה את דעתו של ברנדייס. הוועידה קראה להסתדרות הציונית העולמית "לחסל אחת ולתמיד את שיטת ה'חלוקה' ולהחליף את שיטות הסעד בעבודה קונסטרוקטיבית בשביל המסוגלים לפרנס את עצמם, ולדאוג לאחזקת האחרים על בסיס של כבוד עצמי." החלטה מפורשת של ועידה ארצית בסעיף צדדי לכאורה נראית אולי תמוהה, אך, כאמור, ההחלטה בשאלת ה"חלוקה", כמו ההחלטה בענין הקדחת, היתה מעוגנת בתפיסה כלכלית רחבה יותר.⁴⁵

ג. ועידת לונדון, או: Manhood נוסח ברנדייס

הוועידה הציונית השנתית, שהתכנסה בלונדון בקיץ 1920, עסקה ברוב צדדיה של המדיניות הציונית. גירסת בנין הארץ של ברנדייס, שעמד בראש המשלחת האמריקאית, באה בוועידה זו לידי ביטוי צלול יותר ותיקף יותר מאשר ב־1919, כאשר הופיע לראשונה על במת הציונות העולמית. כפי שהגדיר אותו וייצמן ("ברנדייס היה פוריטני"), כך התרשם ממנו גם יהודה קורט בלומנפלד ב־1920, כאשר בא לברכו בשם הציונים הגרמניים: "הוא [ברנדייס] היה אדיב, אבל רציני מאוד. הופעתו היתה רבת רושם – אדם גבוה ותמיר מאוד עם תנועות גראציוזיות של ידו העדינה. הוא דמה לכוהן פוריטאני, בפניו היתה הבעה של אדם תקיף, שאין להזיזו מדעתו." ואכן, ה"מטיף הפוריטני", לא היסס לגולל משנתו הציונית לפני נאספי ועידת לונדון.⁴⁶

נאומו הראשון של ברנדייס בוועידה, כיושב־ראש, בישיבת הפתיחה ב־7 ביולי 1920, היה חגיגי וקצר. אך כבר בנאום זה הודגשו נושאי היעילות והמיומנות, סוגיות אשר היו במרכזם של ויכוחים רבים בתנועה הציונית

44. סקירה כללית על מהלך "ועידת שיקאגו" ראה: "Resolutions Adopted by the Twenty-Second Annual Zionist Convention, Chicago, September 14-18, 1919, Maccabaeon, December 1919, pp. 331-355". שם.

46. תיאור "ועידת לונדון" ראה פריזל, המדיניות הציונית, פרק ו': Urofsky, *American Zionism*, Chap. 7; Shapiro, *American Zionist Leadership*, Chap. 6. יהודה קורט בלומנפלד, שאלת היהודים כחוויה, מחצית היובל ציונות גרמנית, ירושלים תשכ"ג, עמ' 108.

בשנים 1920-1921. הוא דיבר גם על משטר של "צדק לכל"; אך, שוב, יותר מאשר היה זה ברנדייס הפרוגרסיבי, היה זה ברנדייס איש ניו־אינגלנד. כושר ההקרבה והרצון הנחוש, תכונות שהיהודים פיתחו במשך דורות של חיי תלאה ומצוקה, הכשירו וחיזקו אותם לקראת הגשמת חזון ארץ־ישראל היהודית. סיום נאומו בהדגשה חוזרת ונשנית את המוטיבים של הקרבה ושירות, העניק לו צביון פורטיני מובהק.⁴⁷

אחרי שורה של דיונים עם אישים מכל החוגים שנטלו חלק בוועידת לונדון, נשא ברנדייס, ב־14 ביולי, לפני המשלחת האמריקאית נאום תכניתי מקיף. ההצעות הארגוניות אשר העלה לפני שומעיו ביטאו את דעתו, כי מאחרי הצהרת בלפור וועידת סאן־רמו נסתיים תור הפוליטיקה בציונות וכי תוכנה החדש הוא בראש וראשונה בנין ארץ־ישראל היהודית. לצורך בנין זה, טען, לא רק שאפשר וצריך לשתף את היהדות העשירה שנחשבה עד אז כלא־ציונית, אלא יש אף לשלבה בהנהגה חדשה ומשותפת. אך טיעון זה היה רק מרכיב אחד בנאומו של ברנדייס שרובו הוקדש לנושאים אחרים. נושאים אלה, אשר נגעו בבעיות כלכליות־חברתיות של בנין הארץ, העלו ברנדייס ואנשיו במהלך המאבק והקרע אשר התחוללו בשנה הבאה.⁴⁸

כבר בפתח נאומו קבע כי חוץ מפעילותה של היחידה הרפואית, לא התקדמה התנועה אף שעל לקראת פיתוח הארץ: קביעה זו נימק ברנדייס באורח שיטתי. אין ארץ־ישראל מוכנה עדיין לפעילות כלכלית רגילה, טען; מחמת השמדת היערות בארץ ובגלל הביצות והקדחת, תהיה ההתישבות בארץ יקרה מאין כמוה. חינוך האנשים לחקלאות גם הוא ידרוש משאבים רבים. לשם כך דרוש כסף רב אשר יינתן, שלא על־מנת להביא רווח; זה יהיה כסף שהוא בבחינת מתת. ברנדייס הקפיד להשתמש במונח gift (מתת, תרומה) – להבדילו מ־investment (השקעה) ומ־quasi-investment (מעין השקעה).⁴⁹ משק המונע על־ידי כספי־תרומות, התריע ברנדייס, חייב להקפיד על סכנות קיצונית בניהול ענייניו. ברנרד רוזנבלט מספר בזכרונותיו, כי במהלך הוועידה חשש שמא ברנדייס, שאותו העריץ, יסכים לקבל עליו את מנהיגות ההסתדרות הציונית העולמית ויעלה ארצה, והוא מסביר:

47. פרוטוקול "ועידת לונדון", הישיבה הראשונה, 7 ביולי 1920, אצ"מ Z 4/241/17.

48. ראה הערה 46 לעיל; כן השווה שפירא, "המחלוקת בין וייצמן לבין ברנדייס", ציונות, ג, עמ' 252-272. נאום ברנדייס־ראה: "Minutes – Conference of American Delegation, July 14, 1920", אצ"מ CM 265/10.

49. שם.

דעתי אושרה מיד על־ידי ברנדייס, שהגיב על בזבוז מסוים ומיותר של כספים בארץ־ישראל, אשר אפשר היה להשתמש בהם ביתר תבונה. ברנדייס היה "פוריטני" עיקש מעצם טבעו ומכוח החינוך הבוסטוני המוקדם, והוא הדהים אותי באמירה "דולר מבזבז הוא דולר גנוב." חששתי מאימוץ גישה נוקשה בארץ־ישראל באותם ימי בראשית ומבוכה, אשר אם יתלוו אליה גם שיבושי מינהל בלתי־נמנעים, עשוי הדבר לשבור את איש־הסגולה הדגול הזה.⁵⁰ אך מוקד דברי ברנדייס על דרך בנין הארץ נסב על ערך אחר השאוב מעולמו הפוריטני – ההסתמכות האדם על עצמו:

ואשר לעבודה בארץ־ישראל ולמספר הגדול של אנשים העוסקים בעבודה מינהלית שם [...], כל עוד לא יכירו אנשים, כי השירות הציבורי המירבי שהם יכולים לעשות בארץ־ישראל, הוא להרוויח שם את מחייתם ביושר ולא להיות תלויים בהסתדרות [הציונית] – לא נגשים את מפעלנו. לגברים ולנשים המאמינים בכוחם ללכת לארץ־ישראל ולהרוויח את מחייתם בה, ולהראות לארצי־ישראלים איך לחיות, להתמודד עם הבעיות המיוחדות של הארץ כהווייתן, ולהפנות את המוח ואת נחישות הרצון היהודיים ואת ההתלהבות והאידיאליזם הציוניים אל בעיית הקיום והפרנסה – זוהי העבודה הנעלה ביותר למען ארץ־ישראל, זהו פטריוטיזם אמיתי. אשה צעירה, שהיתה בארץ־ישראל לפני פרק זמן, אמרה שהכנת מרק טוב בארץ־ישראל – גם היא בבחינת תרומה; הסכמתי עימה, אך אין בכך משום תרומה אם מישהו אחר מכין עבורך את המרק, ואין זו תרומה אם מקבלים תשלום בעד הכנת מתכון למרק טוב בשביל מישהו אחר. שומה עלינו לאפשר לאנשים להרוויח למחייתם בארץ־ישראל; זה דבר קשה מאוד ואין לעשותו בעזרת סובסידיה.⁵¹

בשלב זה, כדי שיקום בארץ משק יצרני, יש להכשיר את התנאים לכך, אומר ברנדייס. שוב מחריפה אצלו ביתר־שאת הנטייה לייחד מעין תקופת הכנה, שלא להותיר גורמים, שיהיה בהם כדי להמעיט מיכולתם של האנשים לעמוד בנסיון להשתכר למחייתם.

אנו מסוגלים לעשות דברים אחדים: ראשית־כל, לאפשר את העבודה בארץ־ישראל, דהיינו להתגבר על הקדחת. אין אנו יכולים לשפוט אם מישהו ראוי עד אשר נעשה זאת. לא נוכל לדעת אם אפשר

50. שם; ציטטה: Rosenblatt, *Two Generations*, p. 90.
51. נאום ברנדייס ב־14 ביולי 1920, ראה הערה 49 לעיל.

להבטיח, מבחינת הרווחיות, את המושבות או המטעים, שאנו רוצים לפתח, אלא אם ניצור תנאים שיבטיחו שהאנשים יהיו בריאים [...]. הענין מתמקד בחיסול הקדחת, שמלבדה התנאים בארץ יפים מאוד לבריאות.⁵²

למקום השני העלה ברנדייס את משימת החינוך החקלאי, החינוך להתישבות. חינוך זה ושימוש-חינם בקרקע בתקופת ההכשרה, מתפקידם לשרת את השלב המכין.⁵³

אך אין להעניק מתנת-חינם, מעבר ליעדים מוגדרים, הזהיר ברנדייס. בפאתוס של מוכיח בשער, המעוגן בתפיסה כלכלית מפוכחת, התריע: אך אין אני סבור שאפשר לנו להרחיק לכת עוד, מבלי שתיווצר "חלוקה" חדשה, שתהיה גרועה ללא שיעור מן הישנה. ו"חלוקה" חדשה לא תפיח התלהבות ולא תיחשב מוצדקת. היא תהיה גדולה מדי, ועלולה להציף את הארץ ללא תקנה. משום כך שומה עלינו לדבוק בציונות אשר כמוה כ"גבריות" ו"נשיות" [Manhood and Womanhood] מחייבת את הבריות להשתכר למחיתם. אל יהיה הדבר קל בעינינו, ואין לגבור על הקושי על-ידי שיטות של מענקים אלה או אחרים. זו תהום פעורה שלתוכה ניגרף כולנו.⁵⁴

את דבריו בשאלת העצמאות הכלכלית של הישוב סיים ברנדייס בנימה ביקורתית ואף מרירה: בעוד שבכל הארצות היהודים "עושים משהו מלא-כלום", הרי בארץ-ישראל "עשו לא-כלום משהו". והתכוון כמובן לסיועם הנדיב של יהודי התפוצות, וביחוד של יהודי ארצות-הברית.⁵⁵ בביקורתו של ברנדייס אפשר לחוש גם נימה של זריקת מרה וחשדנות מצד נדבן כלפי המשתמשים בכספו. ואכן, מלחמת העולם הראשונה הפכה את ציוני אמריקה למקור המימון הראשי של התנועה הציונית העולמית. ב-1919 הועמד התקציב החודשי לארץ-ישראל על 23,000 ל"ש בקירוב, ותרומת ההסתדרות הציונית של אמריקה - 75,000 דולר לחודש - כיסתה את רובו המכריע.⁵⁶

ברנדייס הביע דעתו באופן בוטה בשאלת מוסר העבודה של הישוב בנאום

52. שם.

53. שם.

54. שם.

55. שם.

56. פריזל, המדיניות הציונית, עמ' 83; 242-243; Urofsky, *American Zionism*, pp. 242-243; 83; Simon, *Certain Days*, p. 208

שהשמיע כעבור ימים אחדים בדיון על התקציב. הוא הגדיר את הבעיה במונחים מוסריים, שמקורותיהם הפוריטניים ניכרים היטב. בעיקר יצא חוצץ נגד תקציב החינוך המוצע וטען שיש בו משום דרישה ל"חלוקה" חדשה. לדבריו, עיקרו של החינוך בחישול האופי, ומיבחנה של ההשכלה – ישימותה. בהכניסו את השומעים לעולם דימויו הניו־אינגלנדיים, אמר:

הדוגמה האמריקאית, המוכרת לכולכם, אשר באמצעותה קנו אנשי ניו־אינגלנד ורבים אחרים בארצנו את חינוכם המוסרי ואת ההסתמכות על עצמם, כשהיו משרכים דרכם הארוכה בשלג לבית־הספר, שבו למדו רק במשך שלושה או ארבעה או חמישה חודשים בשנה – וזו שיטת חינוך טובה לאין־ערוך מהשיטה שהם מקיימים בארץ־ישראל ואף מנסים להרחיבה, ובה בעת שוכחים את הדבר היסודי בחיים – גבריות ונשיות, וחתירה לשפר את הדעת, שייעודה שימושי [...] 57. עולמו הפוריטני של ברנדייס לא הובן על־ידי צירי הוועידה ממזרח־אירופה; וייצמן מתח ביקורת נוקבת על דבריו כעבור עשרה חודשים:

במשך כל ועידת לונדון שמענו ביקורת מצידו של ברנדייס, ביקורת כבדה: "אתם מוציאים יותר מדי כסף; יש לכם יותר מדי בתי־ספר, יותר מדי". מדוע, הוא אמר – וזהו אשר שמעתי כמו אוזני, זה נאמר בציבור – מדוע כאשר אנשי ניו־אינגלנד, המתישבים הראשונים, באו לאמריקה, הם הלכו לבית־ספר שלוש פעמים בשבוע והיו מרוצים? לזאת ענינו: מה שהיה נכון לגבי אנשי ניו־אינגלנד במאה ה־17, אינו נכון לגבי היהודים במאה ה־20...

ואילו היינו הולכים בעקבות ההוראה החכמה של מר ברנדייס שהילדים היהודים ילכו לבית־ספר שלוש פעמים בשבוע, הילדים היהודים לא היו מדברים עברית.⁵⁸

אליבא דווייצמן, היה טיעונו של ברנדייס ביטוי לקלישות היסוד

57. "Minutes – Conference of American Delegation, July 19, 1920", אצ"מ CM 265/10.

58. "Conference of Businessmen with Dr. Weizmann, Mr. Ussishkin, Judge Mack and Prof. Felix Frankfurter held at ... Broadway ... May 19th, 1921..." אצ"מ KH1/N2, עמ' 215–216. לביקורת מסכמת של וייצמן על עמדות ברנדייס ב"ועידת לונדון", ביקורת אשר בדומה לזו שנמתחה בעקבות ישיבת הוועד־הפועל ב־1919 (ראה הערה 41 לעיל) התרכזו במישור הלאומי המובהק, ראה מכתבו אל הרברט סמואל, 8–10 באוגוסט 1920, ב. ואסרשטיין (עורך), כתבי חיים וייצמן, אגרות, י, ירושלים תשל"ט, עמ' 42.

התרבותי-לאומי בתפיסתו הציונית, ונטייתו לחסכנות עלולה היתה "לחסוך" עיקר גדול – התחייה התרבותית-לאומית. יוליוס סימון, הכלכלן והמנהיג הציוני מגרמניה, שהשתתף באופן פעיל בוועידה השנתית, היטיב להבין לרוחו של ברנדייס. כעבור שנים, בעקבות סיור עבודה בארץ, כתב סימון בסיפוק למנהיג הציוני באמריקה על הצלחתם של קיבוצים להתישב בלי עזרת קרן-היסוד: "לפני כמה שנים דיברת אלינו על גבריות אנגלו-סאכסית. כאן היא לפניך, ואף יותר מזה. מהקבוצות הרבות אשר ראיתי אתאר לך אחת בלבד [...]"; ופה בחר סימון לתאר את קיבוץ גבעת-ברנר, את מוסר העבודה המקובל בו וחי הצנע של חבריו, השומרים יחד עם זאת על ערות תרבותית הזוכה לשבחים.⁵⁹

עם שובו לארצות-הברית סיכם ברנדייס את דיוני הוועידה השנתית בשיבת הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית של אמריקה, ב-29 באוגוסט. ברנדייס נגע בהיבטים שונים של הוועידה השנתית ברוח האופיינית לו: לדבריו, הוועידה, לא רק שלקתה בחסרון תכנית, לא היתה גם ראויה כלל לתואר ועידה, ולא היתה אלא ויכוח מקיף, כללי וממושך. הוא רצה להתחיל בהקמת ועדות ובדיון בפרוייקטים מוסכמים, אך במקום זאת, קבל, הוכנסו ללא הרף שינויים בנושאי-הדיון. לא היתה אף שאלה אחת שאפשר היה לסכמה על-ידי הצבעה. עשרות רבות של נושאים הונחו על סדר-היום והגישה המיושנת של "ויכוח כללי" השתלטה חיש מהר. הוועידה הסתיימה בכשלון עוד לפני שהתחילה, אמר ברנדייס. באחת ההזדמנויות כינה את הוועידה "נשפית פטפוטים". היה זה ברנדייס המחמיר, המעשי, השוקל מלה בסלע ושתיקה – בתרי, החותר לעיקר, באחת – ברנדייס הפוריטני, אשר דיבר מתוך סלידת-מה על ההווי והארגון של הוועידה השנתית.⁶⁰

ברנדייס גם היה מעונין בארגון מהיר ותכליתי של הוועידה כדי לחסוך בכספי התנועה הציונית. לדעתו, הוצאו הכספים על העולים לא בתבונה ומבלי שיעזרו להם להיקלט בעבודה; ולדבריו, היה בזבוז משווע בהסתדרות הציונית העולמית ובמוסדות בארץ-ישראל, אשר גבל בנטילת טובת-הנאה

⁵⁹ Simon, *Certain Days*, p. 106, סימון אל ברנדייס, 3 בדצמבר 1932, שם, עמ' 290–291; וראה פריזל, המדיניות הציונית, עמ' 241–242.

⁶⁰ "Minutes of the Meeting of the National Executive Committee, New York, City, August 29, 1920", אצ"מ 104/12, "The talk jest should end abruptly. CM 104/12 and in writing let there be stern brevity" 5.8.1920, אצ"מ 265/10.

אישית על חשבון כספי הציבור. ברנדייס חשב כי ההסתדרות הציונית העולמית חטאה בכך שמימנה את נסיעתם של רוב הצירים הלא-אמריקאים שבאו ללונדון; ושיעור ההוצאות לכל ציר גם הוא היה לדעתו גדול מדי. לפיכך "הם באו בהמון רב ועל-ידי מספרם העצום עשו את הוועידה לבלתי-אפשרית." הטיפול בנושא זה איפיון את תפיסתו המחמירה של ברנדייס. חודשים אחדים אחרי הוועידה השנתית נענה לבקשה להשתתף בכיסוי הוצאות הנסיעה של ארצישראלים שביקר בארצות-הברית אך העיר: "אני סבור כי הקלות, שבה ארצישראלים [...] מוציאים כסף לצורך נסיעות למצרים, לאירופה ולאמריקה, ונכונותם לקבל הוצאות כבודות אלה, מגיעות בהחלט למעלה של שערוריה יהודית."⁶¹

חלק ניכר מדבריו בישיבה עם עמיתיו האמריקאים ב-29 באוגוסט הקדיש ברנדייס לתיאור ההשתלשלות שהביאה למשבר האמון בינו לבין וייצמן. הפרשה ידועה: אחרי שברנדייס ווייצמן הגיעו ב-15 ביולי לתכנית מוסכמת בדבר הארגון היהודי, שיהיה אחראי לבנין הבית הלאומי בארץ-ישראל, נפגש וייצמן, בליל ה-16/16 ביולי, עם אישים לא ציוניים שהיו אמורים להשתתף באותו ארגון, וגרם לביטול התכנית, אשר לא היה שלם עימה. הדבר קרה בשעה מאוחרת, ללא ידיעת ברנדייס ובהיעדרו. זמן קצר לאחר-מכן הכריז ברנדייס, בתגובה, כי איננו מוכן לקבל על עצמו אחריות במסגרת התנועה העולמית "משום שאי-אפשר לסמוך על שיטותיו של הד"ר וייצמן." במכתב למק ואחרים מחוגו פירש ברנדייס למה התכוון באותן "שיטות": "יש לנו עסק עם אנשים שאינם מעריכים את היחס של מלים למעשים, המעוותים מלים שנאמרו או נכתבו ואשר אין לסמוך על דיברתם." ובמכתב אחר שוב קבע כי דברתו של וייצמן – אפילו ניתנה בפה מלא, בצורה חגיגית ומחייבת – אינה יכולה להיות בסיס להסדר כלשהו. על רקע הערות אלו יש להבין את תגובת ברנדייס לא רק כביטוי להסתייגות מתוכנן של הצעות וייצמן; היתה בזה גם הפגנה למען יחסי-עבודה מסוג שונה. ביחסים האמריקאיים, שעליהם היה אמון ברנדייס, ייחסו חשיבות רבה ל"משחק הוגן", ולמלה המדוברת היה משקל מחייב. זאת ועוד: ברנדייס נטה לתפיסה החזוית המקובלת בתרבות של ניו-אינגלנד שלפיה יחסים והסדרים,

61. לישיבת הוועד-הפועל של ההסתדרות הציונית של אמריקה, 29 באוגוסט 1920, ראה הערה 67 לעיל; הציטטה, ברנדייס אל דה האו, 7 בנובמבר 1920, אגרות ברנדייס, 4,

המקובלים על הנוגעים בדבר, יש להם תוקף כחווה בין הצדדים. ברנדייס ראה בהתנהגותו של וייצמן – הפרה של מוסכמות הציביליזציה.⁶²

ד. מזילנד ועד באפאלו – ברנדייס בסוגיית קרן־היסוד
ב"תזכיר זילנד" שנכתב לאחר נעילתה של הוועידה השנתית, תיאר ברנדייס את הרקע להכרח במאמץ לאומי כביר לשם בנין הארץ ובשיתוף־פעולה בין ציונים ולא־ציונים לשם ביצוע המשימה. הסעיף החותם את המיסמך מוקדש, ולא במקרה, לשיתוף פעולה זה. אך "תזכיר זילנד" משקף את המיוחד לציונות של ברנדייס לא רק במישור הלאומי, אלא גם בהיבטה החברתי; ודווקא סעיף הפתיחה של המיסמך מגלה זאת, בקבעו כי מטרת הציונות היא ראש לכל לאכלס את ארץ־ישראל בהחלטיות על־ידי "יהודים גבריים תומכי־עצמם" (self-supporters). אחר־כך נימנות המטרות האחרות: נאמנות של הקהילייה החדשה לאידיאלים יהודיים נעלים, פיתוח ויישום ערכים יהודיים בתחומי הרוח וההשכלה.⁶³

יתר־על־כן: פרק שלם ב"תזכיר זילנד" מסביר, כי בתנאים של ארץ־ישראל טמונה סכנה מיוחדת שהאידיאל של חברה יהודית "גברית ותומכת־עצמה" לא יתגשם כהלכה. בשני סימנים יתייחד בנין הארץ: קשיי התישבות רבים ועצומים; הצורך בכספי תרומה כדי להכשיר את הארץ לשלב של פעילות משקית־עסקית. שני גורמים אלה מסכנים את האידיאל הפוריטני הנמצא במיצר: מחד גיסא, בתנאים הקשים של הארץ, ובגלל הצורך המדיני של יישובה, אי־אפשר לנקוט דרך של "הישרדות המתאימים ביותר". מאידך גיסא, תמיכה מעבר להכשרת המתישב לחיי עצמאות, עלולה לרפות את השאיפה להסתמכות־עצמית ואף למשוך לארץ אוכלוסיה בלתי־רצויה.

הפתרון אליבא דברנדייס:

אנו יכולים לספק קרקע, מים, בריאות, ייעור, סידורי אשראי, קצת

62. לישיבת הוועדה־הפועל של ההסתדרות הציונית של אמריקה, 29 באוגוסט 1920, ראה הערה 60 לעיל; ציטטה בדבר "שיטות" ראה אביתר פריזל "ליל המשבר בין וייצמן לברנדייס", הציונות, ד, תל־אביב תשל"ו, עמ' 157; הציטטה, ברנדייס אל מק ואחרים, 6 בפברואר 1921, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 530; ברנדייס אל מק ואחרים, 18 בפברואר 1921, שם, עמ' 534. לרקע כללי ראה: Perry Miller, *The Puritans*, 2 Vols, New York 1963; Perry Miller, *The New England Mind*, 2 Vols. Boston 1954, Vol. 1, pp. 181-194; George W. Pierson, "The Obstinate Concept of New England", *New England Quarterly*, Vol. 28 (March 1955). pp. 3-17; פריזל, "ליל המשבר", עמ' 159-160.

63. ציטטה: "Zeeland Memorandum", p. 482 (ראה הערה 13).

מגורים, מוסדות בשביל מחקר נחוץ ומידה מוגבלת של חינוך, מבלי לפגוע בחוסנם של המתיישבים ומבלי להשחית את מידותיהם. לא נוכל להגשים את מטרתנו – אוכלוסיה גברית ותומכת-עצמה – אלא אם יבינו המתיישבים שבצורה זו או אחרת הם חייבים להתמודד בפועל, בקשיים דומים לאלה שהיו מנת-חלקם של חלוצים חסינים בארצות אחרות. הקשיים אמנם יהיו שונים, אך עליהם להיות חמורים באותה מידה אם רוצים אנו להצליח. הסיסמא חייבת להיות "אין כסף קל בארץ-ישראל", ו"אין חיים קלים" לשום אדם. והפקיד הציוני חייב לשמש דוגמה בחיי פשטות, במחשבה נעלה ובעבודה קשה.⁶⁴

ההמשך הישיר של "תזכיר זילנד" היו החלטות הוועידה ה-23 של ההסתדרות הציונית של אמריקה, שהתכנסה בבאפאלו בנובמבר של אותה שנה. בישיבות הוועדה-הפועל של ציוני אמריקה, אשר קדמו לוועידה זו, היו דיונים אינטנסיביים על שיטת הפעולה בארץ-ישראל. באוקטובר התקבלה המלצתה של ועדה מיוחדת שנבחרה לטיפול במכלול זה. היושב-ראש בפועל של הוועדה היה נורוויין לינדהיים, עורך-דין ואיש עסקים, מנאמני ברנדייס. המלצות הוועדה נשענו במפורש על תזכירו של ברנדייס מ-24 באוגוסט, הלא הוא "תזכיר זילנד". וגם הן הדגישו: יעד ראשי ליישוב הארץ – להיות "גברי ותומך-עצמו" (self-supporting).⁶⁵

אלא שברנדייס ומקורביו בהנהגת ההסתדרות הציונית של אמריקה העלו עתה רעיונות שנרמזו, אך לא באו לכלל גיבוש ב"תזכיר זילנד" ובנאומי ברנדייס מאז ביקורו בארץ ב-1919. הרעיון העיקרי היה, שלשם בניית הישוב כחי הנושא את עצמו, יש להפריד הפרדה מוחלטת בין הון השקעות וכספי תרומה. רעיון זה היה בעצם ביטוי ארגוני-כלכלי למגמתו של ברנדייס, העוברת כחוט השני בכל מכתביו ופרסומיו בשנים 1919-1920, להפריד בין שני שלבים של בנין הארץ: ההכשרה מצד אחד, והפעילות המשקית הרגילה שעליה לעמוד במבחן הרווחיות מצד אחר. אמנם ציוני אמריקה לא יצאו מיד כנגד ההחלטה שהתקבלה בוועידה הציונית השנתית בענין הקמת קרן-היסוד, על שאיננה מבחינה בין הון להשקעות נושאות תשואה, לבין כספים שלא נועדו להביא רווח. אי-בהירותה של ההחלטה, פרשנויות שונות, ואולי תכסיס שנקטה קבוצת ברנדייס – כל אלה מסבירים את העובדה שהוויכוח הגלוי פרץ רק בשלהי 1920. מכל מקום, המלצת ועדת לינדהיים באוקטובר, היתה

64. דיון וציטטה, שם, עמ' 486.

65. "Minutes of the Meeting of National Executive Committee, October 31, 1920", אצ"מ CM 104/12; "תזכיר זילנד". ראה הערה 13 לעיל.

התולדה הארגונית של התפיסה הברנדייסאית על אודות בנין חברה יהודית יצרנית בארץ. ההצעה אמרה: "בקריאה למתן כספים לשם בנין ארץ-ישראל, מן הדין שלא יהיה ערבוב השקעות בתרומות, אלא הפרדה בין שני סוגי ההון המבוקש".⁶⁶

ההחלטות הכלכליות של ועידת באפאלו היו ברוח ועדה מכינה זו, והחלטה מיוחדת אימצה את ההצעה דלעיל. החלטה אחרת פירטה את היעדים של כספי התרומות: 1. היחידה הרפואית והתברואה 2. חינוך ומחקר 3. רכישת קרקע באמצעות הקרן הקיימת לישראל 4. ייעור 5. שירותי הגירה.⁶⁷ אם כי ברנדייס לא השתתף בוועידת באפאלו, שרתה רוחו עליה מיומה הראשון ועד האחרון. ערב הוועידה התפרסם תזכיר זילנד בשלמותו ב-"Maccabaeen", הבטאון הרשמי של ההסתדרות הציונית של אמריקה, שכותרתו "המדיניות המוצעת לארץ-ישראל על-ידי השופט ברנדייס". את הוועידה ניהלו יוליאן מק ומקורביו, ודה האז הקפיד לדוות לברנדייס על ההתרחשויות. הנאום שהשמיע ברנדייס ב-14 ביולי בוועידה השנתית הוקרא לפני המשתתפים. הוועידה קיבלה החלטה מיוחדת המביעה כבוד ויקר לברנדייס והודה עם דרכו מאז 1914. על החלטות ועידת באפאלו דיווח מק ל"צ'יף", כעל נצחון תפיסתו, וברנדייס אכן נהג להתייחס אליהן כאל תמצית גישתו לבנין הארץ.⁶⁸

השפעת ברנדייס לא היתה עשויה להיות כה חזקה אילולא היו דעותיו מושרשות בתרבות הכלכלית, המקובלת על רבים מבאי ועידת באפאלו ומחברי ההסתדרות הציונית של אמריקה בכלל. ואמנם, לא רק ברנדייס הפוריטני פסק הלכות לציוני אמריקה, אלא גם ברנדייס האמריקאי, האיש אשר נולד בארצות-הברית, שימש עשרות שנים כעורך-דין של בתי-עסק שם,

66. פריזל, המדיניות הציונית, פרק ז, סעיפים 4,2. אין ספק בכך שלפחות ברנדייס וחוגו, ואולי אף רוב חברי המשלחת האמריקאית, היו ערים כבר בוועידה השנתית לבעייתיות של עירבוב השקעות ותרומות; למשל: Bernard Rosenblatt, *Two Generations*, p. 94. על ההסתדרות הציונית של אמריקה וציטטה: "Minutes of the Meeting National Executive Committee, October 31, 1920" CM 104/12.

67. "ועידת באפאלו", ראה חטיבת "Palestine Resolutions"; החלטות מס' 6, 7, אצ"מ Z 4/820I.

68. *Maccabaeen*, November 1920, pp. 103-106; ראה פריזל, המדיניות הציונית, עמ' 213-215; מברקי דיווח של דה האז, אצ"מ CM 104/12; מק אל ברנדייס, 29 בנובמבר 1920, שם; ברנדייס בכנס של Palestine Development Associates, 4-3 ביולי 1921, אצ"מ CM 265/14. לביקורתו של וייצמן ראה מכתבו אל ההסתדרות הציונית של אמריקה, 6 בינואר 1921, כתיב חיים וייצמן, אגרות י, בייחוד עמ' 155-156.

ניהל מאבקים לאין־ספור בשם האתוס האמריקאי המקורי, וכיהן לאחר מכן במשרה משפטית רמה מאוד בארץ זו.

חוקרי התרבות האמריקאית נוטים להניח כי המסורת הפוריטנית היא החזקה בין כל ההשפעות שעיצבוה. אם כי קיימים סייגים לגבי נושא כה מורכב, אין ספק כי לאתוס האמריקאי בתחומי הכלכלה והמוסר הכלכלי היתה ההשפעה הפוריטנית מכרעת. ואכן, היחס הפוריטני לעבודה היה במוקד עולם הערכים של ארצות־הברית מראשיתה. עצם השאיפה של האמריקאים לעצמאות מדינית נתפסה במידה רבה במושגים כלכליים, מושגים של מוסר־עבודה מחמיר לעומת אריסטוקרטיה אירופית בטלנית ונצלנית. אם כי ההשפעה הפוריטנית רפתה במהלך ההיסטוריה האמריקאית, הרי השאיפה להסתמכות עצמית וגאווה העבודה נשארו ערכים יציבים. בתפיסה הפוריטנית כרוכים היו גם הערכים החומרניים – הישגיות, התקדמות, הצלחה, התעשרות – שהם בבחינת ברכה לאלוהים ולאנשים.⁶⁹

סולם ערכים זה, המדגיש את ההישגיות החומרנית, לא דחק את הנדיבות והצדקה. עשיית־החסד כמצוות הדת היתה בת־לוויה קבועה לחומרת החיים וקשיחותם, להתחרות. הצדקה היתה גם ביטוי־מה של כמיהה לשוויון בין בני־האדם, המושרשת עמוק באתוס האמריקאי. אך החברה האמריקאית המקדשת את התחרות וההצלחה עיצבה את גישתה לצדקה בדרך מיוחדת לה. לפיה אין הצדקה צריכה לפגוע כהוא־זה בהישגיות, ואין זה מתפקידה למנוע מן האנשים את ההתנסות להשתכר כדי מחייתם; היא גם אינה צריכה למנוע את תחרות החיים הקשוחה; הצדקה, בדולה ונפרדת מכל אלה. ההפרדה התריפה בין עסקים ובין צדקה הוא אחד המרכיבים היסודיים באתוס האמריקאי; מאז הפוריטנים ועד ימינו מתאפשר הקיום־יחדיו של שני ערכי היסוד הסותרים לכאורה – פולחן ההתחרות והמאבק וגמילות־חסדים – מכוח ההפרדה הזאת.⁷⁰

69. Miller, *New England Mind*, Vol. 2, Chap 3; Francis X. Sutton et al, *The American Business Creed*, Cambridge, Mass. 1956, Chap. 13; Kenneth S. Latourette, "The Contribution of the Religion of the Colonial Period to the Ideals and Life of the United States," *The Americas*, Vol. XIV, No. 4 (April 1958), pp. 340-355; וראה בייחוד עמ' 353, Sutton, *American Business Creed*, pp. 275-278; Seymour M. Lipset, *The First New Nation – The United States in Historical Perspective*. London 1963, Part I, Vol. I, Part II, Chap. 3.

70. Miller, *New England Mind*, Vol. II, Chaps. 14-18; William G. McLoughlin, "Pietism and the American Character", *American Quarterly*, Vol. XVII, No.

ההפרדה בין עסקים וצדקה כורכת עימה מרכיבים אחרים המיוחדים לגמילות־חסד האמריקאית. כיון שהצדקה באה כהשלמה לעקרון היגיעה העצמית, מתפקידה להכשיר את האדם לעזור ולשקם את עצמו. עליה להפוך את הנתמך לתומך, לאדם המסוגל להתמודד עם קשיי החיים. משום כך קנתה לה הפילנטרופיה האמריקאית מוניטין כמקצועית, יעילה וקפדנית.⁷¹

ברנדייס ספג לתוכו מערכת־ערכים אמריקאית זו. בשנות חייו התבלט בניהול עסקי, שאפתני, קפדני (ומצליח מאוד) של חברת הפרקליטות שלו מחד גיסא, ובנתינה נדיבה מאוד למטרות מגוונות ולארגונים שונים, מאידך גיסא. דפוסי מחשבה והתנהגות דומים היו גם לחוג תומכיו בהסתדרות הציונית של אמריקה. היהודים הללו, ה"מאומרקים" (או "המוסגלים") היו בדרך הטבע קרובים לגישתו בנושאי העבודה וניהול העסקים. ההפרדה החדה בין צדקה ועסקים היתה אחד המרכיבים של השקפת־עולמם האמריקאית. ברנדייס וחוגו הצליחו להעביר את דעותיהם הכלכליות בוועידת באפאלו, כיון ששגיונו הפוריטני של המנהיג היה שזור באתוס האמריקאי.

ועידת באפאלו לא החליטה כמובן על הפרדה בין צדקה אישית ובין כספי עסקים, אלא על הפרדה בין תרומות לבין השקעות המיועדות לשאת רווח. אך תרומות אלו, אשר נשלחו אל יושבי ארץ אחרת, היו בעצם מעין מעשה צדקה קולקטיבי. קריאתם של ברנדייס ומק, שלא לערבב כספי תרומות והשקעות, תאמה את דפוסי התנהגותם ונטיותיהם של כל אותם ציונים אשר ספגו את התרבות האמריקאית.⁷²

החלטות ועידת באפאלו, כפי שמדגיש יעקב מצר במחקרו, ביטאו גם תמיכה מובהקת בביזור. הדבר התבטא בשני מישורים: הראשון, עצם ההפרדה בין קרן לכספי תרומות לבין גוף המופקד על השקעות (ומעיין־השקעות – quasi-investments); השני, המסגרת הנוכרת כאן לאחרונה צריך שהיא

2 (Summer 1965), pp. 163–186; Latourette, "Contribution of the Religion", pp. 354–355; Lipset, *First New Nation*, Part II, Chap. 4; Merle Curti, "American Philanthropy and the National Character", *American Quarterly*, Lipset, *First New*; 429 עמ' 429, Vol. X, No. 4 (Winter 1958), pp. 420–437
Nation, pp. 163–164

Curti, "American Philanthropy", pp. 427–430. 71

Alpheus T. Mason, *Brandeis, A Free Man's Life*, New York 1946, pp. 77–86. 72

Shapiro, *American Zionist Leadership*, pp. 53–61, 99–104, 248–253, 262–263
 691–692; לנושא ההסגלה ויהודים מוסגלים בארצות־הברית ראה: 691–692

עצמה תהיה מאורגנת במערך מבוזר של חברות-השקעה אשר יגייסו, בנפרד, מימון לביצוע פרויקטים מוגדרים.⁷³

מערך מבוזר זה הוצג כניגוד מפורש לגיוס כספים או לשליטה עליהם על-ידי חברת-אם כלשהי (common fund, pool, holding company). הוא יהיה כפוף ל"מועצה כלכלית" או לגוף דומה שתקים ההסתדרות הציונית העולמית. הגוף המפקח יתאם את ההשקעות השונות ויפקח על-כך; שהתשואה למשקיעים (אם תהיה תשואה) לא תעלה על תקרה "סבירה". רוחחים שמעל לתקרה זו יוקצו לצרכי-ציבור בארץ.⁷⁴

היה גם היבט חברתי מובהק להחלטות ועידת באפאלו. נקבע שההסתדרות הציונית של אמריקה תפעל להקמת חברות השקעה ציבוריות ולארגון בצורה כזאת, שיובטחו האינטרסים החיוניים של העם היהודי בארץ-ישראל, ויקוים צדק חברתי ברוח העקרונות שאומצו בוועידות קודמות של ההסתדרות הציונית של אמריקה. חברות אלו, שומה עליהן לשמור על עקרון העבודה העברית ולשתף את המועסקים בניהולן.⁷⁵

הרקע הפרוגרסיבי של ברנדייס שופך אור על הגישה הביזורית של החלטות באפאלו. כידוע נחלק הזרם הפרוגרסיבי בארצות-הברית לשתי אסכולות: האחת גרסה כי הריכוזיות הוא תהליך שאין לעצרו, והוא עשוי להביא ברכה ניכרת בתחומים ידועים. אסכולה זו צידדה גם בהגברת הסמכות והעוצמה של השלטון המרכזי (הפדרלי) לשם יצירת משקל-שכנגד לריכוזים הכלכליים הכבירים, לצורך ריסונם והכוונתם. אסכולה שניה, אשר ברנדייס היה מראשיה, טענה שאפשר וצריך לשבור את הריכוזים הכלכליים הגדולים; לדידה, הדינמיות והשפע של הכלכלה האמריקאית נובעים מהתחרות ומהיוזמה של יחידות קטנות יחסית. תפקידו של הממשל הפדרלי – גרסו הפרוגרסיביים הברנדייסאים – לאפשר שוב את הפריחה של העסקים הלא-גדולים באמריקה ביזורית ופלורליסטית.⁷⁶

שתי רעות-חולות מצאה אסכולת ברנדייס בריכוזיות הכלכלית: היא בגדר איום מתמיד על הדמוקרטיה הכלכלית, ובלי דמוקרטיה כלכלית עלולה החירות הפוליטית להיכחד. והרעה השניה – מקורה בכך שרק עד גבול מסוים

73. מצר, הון לאומי לבית לאומי, עמ' 104–114; החלטה מס' 2 ב"Palestine Resolutions", אצ"מ I, 820/24.

74. החלטה מס' 8, שם.

75. שם.

76. ראה למשל פרק שישי ב-Richard Hofstadter, *The Age of Reform – From Bryan to F.D.R.*, New York 1955

משתפרת היעילות עם הגידול. מאותו מקום שבו הגודל פוגע באחריות הפרט ובכושרו לפקח, מתפתחות אי-היעילות ואי-יציבות כלכלית.⁷⁷ בתקופה שבה דן מאמרנו תפסו נושאים אלה – הגודל והריכוזיות הכלכלית – מקום מרכזי בהגותו של לואי ברנדייס. בנובמבר 1920, במכתב אל פליקס פרנקפורטר, קובל ברנדייס על כך, שבמרוצת המאה ה-19 התעצם בארצות-הברית המימשל המרכזי, והוא מביע תקוותו שבמאה ה-20 יתחזקו התאים הקטנים והמקומיים. בתקופה זו היתה הריכוזיות הכלכלית מטרה קבועה גם לביקורתו המשפטית-פוליטית. במכתב אחר לפרנקפורטר, מתחילת 1921, כתב: "כפי ששמעת אותי חוזר וקובע לעיתים תכופות, הגודל הנהו הקללה הגדולה ביותר." ואכן, הוקעת "קיללת הגודל" (The Curse of Bigness) נעשתה סימן-היכר מובהק של ברנדייס הפרוגרסיבי.⁷⁸

השפעת ברנדייס בתנועה הציונית האמריקאית בנושא הביזוריות נבעה בחלקה מכך שרבים בהנהגתה היו קרובים לרעיונותיו החברתיים. מק, פרנקפורטר, סטיפן וייז, ברנרד פלקסנר ואחרים היו שותפים לברנדייס בתחומים חשובים של מכלול השקפתו הליברלית-פרוגרסיבית. בארצות-הברית, להבדיל מאירופה, השתזרו רעיונות פרוגרסיביים לעיתים קרובות בנטיות להגברת האינדיבידואליזם והתחרות. אסכולת ברנדייס, ששאפה לשבירת הריכוזים הכלכליים הגדולים ולהגברת התחרות, שאבה ממסורות עמוקות טיפוסיות לאמריקה. במאבקם של ברנדייס וחוגו לביזוריות הם נשענו אפוא לא רק על קבוצות ליברליות ופרוגרסיביות בתנועה הציונית האמריקאית, אלא גם על הלכירות אמריקאיים, אשר היו נפוצים יותר בקרב היהודים המוסגלים (acculturated).⁷⁹

שני היסודות הנזכרים לעיל – הפרוגרסיבי והאמריקאי – באו לידי ביטוי בטיעונו של יוליאן מק נגד קרן-היסוד. כאשר נימק מק את הצעת החלטה בדבר המערך הביזורי של חברות ההשקעה, הסביר שגיוס כספים לפרוייקטים

Melvin I. Urofsky, *A Mind of One Piece, Brandeis and American Reform*, New York 1971, Chap. 3, המבוא של Richard M. Abrams לספרו של ברנדייס: *Other People's Money and How the Bankers Use It*, New York 1967, pp. XXXVI-XXXVII

78. ברנדייס אל פרנקפורטר, 8 בנובמבר 1920, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 498-499; ברנדייס אל פרנקפורטר, 16 בינואר 1921, שם, עמ' 528.

79. ברנדייס ופרוגרסיבים בקרב חוגו, ראה: Gal, *Brandeis*, pp. 137-147; Richard Hofstadter, "What Happened to the Antitrust Movement?", *The Paranoid Style in American Politics*, New York 1967, pp. 188-237 (בייחוד עמ' 195-211).

מוגדרים הצליח באמריקה יותר מאשר נסיונות לגייס כספים באופן כללי. היה זה נימוק של ציוני המאוקלם היטב בהווי האמריקאי, אשר דיבר בשם סגוליותה של הכלכלה והחברה של אותה ארץ. (הן בהצעה להפרדת הקרנות והן בהמלצה למערך ביזורי של חברות השקעה, הדגישו ברנדייס ונאמניו כי אלה נועדו לארצות-הברית ולא כמתכונת לכל). נימוק אחר, בעל צביון פרוגרסיבי, העלה מק כאשר ביסס, תוך התייעצויות אינטנסיביות עם ברנדייס, את החלטות באפאלו במאס 1921, לקראת המשאומתן עם וייצמן בארצות-הברית. מק הדגיש כי גוף ריכוזי אחד יהיה בלתי-יציב מבחינה כספית, בגלל גודלו וסרבולו. גודל וסרבול אלה, הטעים, יהרסו את האחריות האישית, והמשקיע עלול לצאת נפסד מחמת ניהול כושל של ענייניו.⁸⁰ קנאותו של ברנדייס לביזור במפעל הציוני – היה לה גם מניע אישי; דרכו של ברנדייס לציונות, כזכור, היתה קשורה במאבק נגד ענק תעשיית-פיננסי אשר השתלט על חלק חיוני של כלכלת ניו-אינגלנד. על רקע מאבק ממושך ומתסכל זה התעניין ברנדייס בישוב היהודי בארץ-ישראל, ומצא בו את אשר חיפש: דמוקרטיה כלכלית, יוזמה, יצירתיות. עצם תהליך ה"ציוניזציה" של ברנדייס (שנים 1911 – 1913) היה כרוך בתפיסת המשק היהודי בארץ-ישראל כפסיפס של יחידות כלכליות קטנות התורמות, כל אחת כמיטב יכולתה, לפיתוח הארץ. משלמד ברנדייס מקרוב את המציאות הארצישראלית החל מצדד בקיומו של מיגזר ציבורי גדול ובמערכת מימון ציבורית רחבה, אך המשיך לשלול דפוסי משק שהתפתחותו מוכתבת ממרכז כלשהו. תכנית באפאלו באה כפשרה בין ההכרה בצורך לעשות שימוש בהון לאומי לבין אמונתו של ברנדייס בכיזור.⁸¹

במכתבו אל מק (בתחילת 1921) ואל חמישה אחרים מחוג נאמניו, מכתב שנועד לשמש טיוטה לגילוי-דעת של ההסתדרות הציונית של אמריקה, הדגיש ברנדייס בנושא של "אחדות ציונית": "אחדות אין פירושה בהכרח אחדות. ואף אין פרושה בהכרח ריכוז כוח. מטרות שלמענן אנו מתאחדים לעיתים, אפשר לממשן בצורה טובה יותר על-ידי מיגוון אמצעים ושיטות,

80. ראה הפרשנות של מק לסעיף 2 של "החלטות ארץ-ישראל" של "ועידת באפאלו", אצ"מ Z4/820/I; הדגשת החלטות "ועידת באפאלו" כמתאימות לתנאים האמריקאים ראה למשל: Summary of the Position of the Zionist Organization of America ... March 19th – 20th, 1921", *Statement to the Delegates of the Twelfth Zionist Congress on Behalf of the Former Administration of the Zionist Organization of America*, [New York], pp. 65–71; וראה ביחוד סעיף III, שם, עמ' 67–68.

81. מצר, הון לאומי לבית לאומי, עמ' 110–113; 173–181 Gal, Brandeis, pp.

מאשר על-ידי אחידות; לעיתים אפשר לממשן בצורה טובה יותר על-ידי ביזור של כוח מאשר על-ידי ריכוזו. ובמכתב אחר, שהיה מעין המשך למכתב הנזכר לעיל, כתב ברנדייס על קרן-קיסוד: "התנגדותנו להצעת הקרן כל-כבו [Keren Omnibus] ללא ספק מקבלת הדגשת-יתר מחמת איכות ההנהלה שיש לנו; אך היא הרבה יותר יסודית באופיה וכרוכה, בין היתר, בסיבות היסודיות של התנגדות לריכוזיות." בהמשך הסביר ברנדייס כי בנושא "המועצה הכלכלית" אינו גורס שגוף זה יטול לידיו את כל ענייני פיתוח ארץ-ישראל. עקרונות של ביזור בהתאם לזמן, למקום ולנסיבות, היו אמורים לכוון את פעולות בנין הארץ.⁸²

ה. מיומנות ומינהל תקין באספקלריה של "ציונות התעודה" ברנדייס סמך ידיו על הדין-וחשבון של ועדת הריאורגניזציה, אשר כוננה בהתאם להחלטת הוועד-הפועל הציוני בספטמבר 1920, לשגר ארצה משלחת כדי לחקור ולארגן את עבודת ההסתדרות הציונית ומוסדותיה (חבריה היו יוליוס סימון, נחמיה דה-לימה ורוברט סאלד). ואכן, הביקורת שמתחה הוועדה, אשר הקיפה תחומים אחדים, תאמה להפליא את דעותיו של ברנדייס על אופן בנין הארץ. הדין-וחשבון קבע כבר בתחילתו, כי ועד הצירים לא הדריך את התפתחות הישוב לאור עקרונות כלכליים ולא שאף שקהילותיו לא יזדקקו לתמיכה. ועד הצירים העמיס על עצמו תפקודים רבים מדי ויצר מערכת ריכוזית לעילא, שבִּעֵטֶיהָ כמעט כל פעולות הישוב נעשו תלויות בו. פעולות הוועד הביאו לכך, שהישוב התקשה להבחין בין כספי סעד וקרנות ציוניות. כתוצאה מכך תפח בתקציב הציוני, באופן יחסי ומוחלט גם יחד, החלק המוקצה לפעילות כלכלית לא-יצרנית. בסיכום חלקו הראשון המליץ הדו"ח לקצץ באופן נמרץ בהוצאות לא יצרניות והתריע כנגד סכנת התלות הקבועה של כל מסכת החיים היהודיים בארץ-ישראל בנדיבותם הנמשכת של יהודי התפוצה. בחלקו השני של הדין וחשבון של ועדת הריאורגניזציה הודגש כי ועד הצירים איננו ממחיש לעצמו כי מה שנחוצו "איננו צדקה

82. הציטטות, ברנדייס אל מק ואחרים, 13 בינואר, 18 בפברואר 1921, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 525, 534-535, בהתאמה. גישתו של ברנדייס בסוגיית הביזוריות לא תמיד היתה כה קשוחה; כך למשל צידד בקווים ריכוזיים מסויימים בהתארגנות המחודשת של ציוני ארצות-הברית בשנים 1915-1918. ראה: Urofsky, *American Zionism*, pp.

פטרנליסטית, אלא חירות לחתור להישגים וליוזמה אינדיבידואליים וקואופרטיביים.⁸³

הדין-וחשבון חלק כבוד לחלוצים – "הם-הם החומר ממנו נעשית אומה אמיתית" – אך יחד עם זאת קבע, כי ועד הצירים הקדיש בעבר תשומת-לב קטנה מדי לאופי המיקדמות לפועלים, ולא הבדיל בבחירות בין הלוואות ומענקים; בעתיד, כל עזרה על-ידי ההסתדרות (הציונית) תחושב כנגד אחת משלוש קרנות בהתאם לסוג ההוצאה. הדין-וחשבון סיכם כי אם קרנות אלו ינוהלו כיאות, יהיה לאל ידם של הפועלים לקיים עצמם ללא הזדקקות לסעד תוך שמירת "הרוח הנערצת של העצמאות וההסתמכות-העצמית אשר הביאו הפועלים לארץ-ישראל".⁸⁴

בחלק הדין בחקלאות יצאו מחברי הדין-וחשבון חוצץ כנגד המדיניות של הענקת כל הציוד למתישבים, שלדעתם מחלישה את שאיפתם לעצמאות ומנמיכה כבודם העצמי. הגישה הגורסת שיש לעזור למתישבים רק ככל שהם עוזרים לעצמם, עוברת כחוט-השני בחלק הדין בחקלאות ומאפיינת את ועדת הריאורגניזציה.⁸⁵

המוטיב היסודי השני בדין-וחשבון היה התביעה ליעילות, לחסכון ולמיזמנות בניהול ענייני הישוב. תביעה זו בולטת בעיקר בחלקים הנוגעים במינהל. החלק הראשון, המתאר באופן כללי את פעולותיו של ועד הצירים, מקדיש מקום ניכר להבהרת המרחק בין המצוי והרצוי, כשהרצוי הוא מינהל יעיל וביחוד מינהל כספי יעיל, ובדומה לכך בחלקים הדנים בקליטת עלייה ובארגון עבודות ציבוריות. החלק השביעי, שנושאו הוא "מיכנה הארגון הציוני והמוסדות הציוניים בארץ-ישראל" (התופס כרבע מן הדין-וחשבון) מבקר כמעט כולו את חוסר היעילות והעדר המיזמנות במינהל הכספי והארגוני.⁸⁶

83. דו"ח "ועדת הריאורגניזציה" ראה: "Reorganization Commission Report", pp. 79–129, *Statement of the Former Administration*, (March 1921); על "ועדת הריאורגניזציה" ראה: פריזל, המדיניות הציונית, פרק שביעי, סעיף 5; להזדהותו של ברנדייס עם הדו"ח ראה למשל: ברנדייס אל מק ואחרים, 13 בינואר 1921, אגרות ברנדייס 4, עמ' 525. ואל פרנקפורטר, 2 במארס 1921, שם, עמ' 537. עיקרו של מכתב ההתפטרות של ברנדייס ממישרת נשיא הכבוד של ההסתדרות הציונית העולמית הוקדש לתמיכה ב"ועדת הריאורגניזציה", ראה ברנדייס אל הוועד-הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית, 19 ביוני 1921, שם, עמ' 567; "Reorganization Commission Report", pp. 79–80, 80–86; הציטטה, שם, עמ' 86.

84. שם, עמ' 90–95; הציטטה, שם, עמ' 94.

85. שם, עמ' 97–108.

86. נושאי היעילות והמיזמנות בחלק הראשון, שם, עמ' 83–85; קליטת עלייה, שם, עמ' 87; עבודות ציבוריות, שם, עמ' 92; חלק שביעי, שם, עמ' 114–126.

הוועדה המליצה לבטל את ועד הצירים. החשוב לדיוננו, שהוועדה ראתה סכנה בכל שימוש שיעשה במינהל ובמנגנון של ועד הצירים במסגרת היערכות חדשה בארץ. לדעת ועדת הריאורגניזציה הסכנה נבעה מכך, שמנגנון ועד הצירים היה מנופח מדי, שהיה בו ריבוי מחלקות, שהיה כושל לחלוטין בגלל חוסר-יעילות המינהל הפנימי, העדר ביקורת כספית, ומשום שלא אימץ שיטה תקציבית איזו שהיא.⁸⁷

בהיערכות הציונית החדשה בארץ-ישראל הציעה הוועדה להנהיג תהליכי פישוט ותיאום בתחום המינהלי: לבטל את האוטונומיה של המחלקות השונות, לאמץ שיטה אחידה של הנהלת חשבונות, ולהתקין ניהול מיומן ואחראי של התקציב. כמו כן המליצה הוועדה לחסל מחלקות שונות. מאלפת הערת הסיכום של ועדת הריאורגניזציה בנושא זה: "בעוד שוועד הצירים כיום מנופח על-ידי מועסקים המשתכרים פחות מדי, נחוצים אנשים בעלי-אינטליגנציה ובעלי-יכולת טכנית." הוועדה הציעה לקצץ ברבע את כוח-האדם המינהלי של ועד הצירים.⁸⁸

ועדת הריאורגניזציה המליצה שהמדיניות הכללית של המוסדות הכלכליים בארץ תיקבע על-ידי הוועדה-הפועל הציוני באמצעות מזכירות מצומצמת שתפעל בארץ; אולם בראש כל מוסד כלכלי – בנקים למיניהם, ארגוני אספקה וכד' – יעמוד נגיד אשר יבחר לפי כישוריו. הוועדה מצאה לנכון להדגיש כי הכישורים, ולא שיקולים פוליטיים, הם שצריכים להיות אבני-הבוחן בבחירת נגידי הגופים הכלכליים.⁸⁹

הדגש החזק של הוועדה על הצורך ביעילות ובמימונות, שהיה בו דמיון רב לגישת ברנדייס בנאומו בלונדון ב-19 ביולי, הביא לביקורת על הנעשה בתחום החינוך. בארץ-ישראל של 1920, שבה חיו ועבדו חלוצים בתנאים קשים מנשוא, החזיקו המוסדות הציוניים שלושה בתי-ספר למוסיקה. על-ידי דוגמא זו ודוגמאות אחרות המחישו אנשי הוועדה את הצורך המשווע, לדעתם, בארגון כללי מחודש של מערכת החינוך בארץ. ביקורת נוקבת נמתחה גם על דרכי ההוראה והמחסור בספרי לימוד. במצב זה תהליך הלמידה קשה למורים ולתלמידים גם יחד, והאינדיבידואליות של שני הצדדים מתקפחת. פיתוח ספריות והנפקת ספרי-לימוד יביאו חסכון כספי וקידמה חינוכית.⁹⁰

87. שם, עמ' 114–115.

88. שם, עמ' 121–122.

89. שם, עמ' 115–116.

90. החלק הזן בחינוך, שם, עמ' 108–114; בתי-ספר למוסיקה, שם, עמ' 109–110; דרכי

הוראה, שם, עמ' 110–111.

אך דומה שיותר מכל הודאגה ועדת הריאורגניזציה מכך, שהחינוך היה כללי מדי ולא כוונן לצרכי ההתפתחות של הארץ: "נראה שכל השיטה החינוכית מעוצבת באופן שיטתי לפי תבניות אירופיות והתלמידים הטובים ביותר מתחנכים לקראת קאריירה אוניברסיטאית בחוץ-לארץ תחת השאיפה לקחת חבל מועיל בבנין הבית הלאומי היהודי."⁹¹

בעוד שההסתדרות הציונית העולמית בהנהגת וייצמן דחתה את פרסום הדין-וחשבון של ועדת הריאורגניזציה ובסופו של דבר נמנעה מפרסומו, הוא יצא לאור בשלמותו על-ידי ההסתדרות הציונית של אמריקה. בנוסף, פירסם הבטאון של ציוני אמריקה *New Palestine* קטעים נבחרים ממנו; בפרסום הקטעים בא לידי ביטוי ההיבט החשוב בעיני ברנדייס וההנהגה האמריקאית המקורבת אליו: בניית ארץ-ישראל היהודית כגוף נושא את עצמו; ובנייתה באופן מיומן לאור עקרונות היעילות והמינהל התקין.⁹²

הזדהותו המלאה של ברנדייס עם סיכומי ועדת הריאורגניזציה מוסברת גם מהשתייכו לזרם הפרוגרסיבי האמריקאי שמקורותיו נעוצים בליברליזם נוסח המאה ה-19. כיוון ליברלי-פרוגרסיבי זה כלל בין מטרותיו הראשיות את הדאגה למימשל תקין, דהיינו, מנגנון המדינה חייב להיות הגון ויעיל. מבחנה העיקרי של ההגינות היה בהעדר משוא-פנים לאילו שהם אינטרסים פוליטיים, חברתיים או כלכליים, ומבחנה של היעילות היה, שמינוי המועמדים למשרות, קידום (ואף פיטורם) נעשים לפי כישורים ומיומנות הניתנים להערכה אוכייקטיבית. אי-התלות והמקצועיות של מנגנון המדינה היו אמורות להעמידו לשירות האזרח והאינטרס הציבורי.⁹³

קנאות קיצונית למימשל תקין ניכרה אצל ברנדייס עוד מימי נעורו והיא ליוותה אותו אחר-כך לאורך כל דרכו הפוליטית. חלק ניכר ממאבקיו הפרוגרסיביים היה בעצם מעין המשך של אותו קו ליברלי: הוא נלחם נגד כניעת המימשל (של העיר בוסטון, של מדינת מאסאצ'וסטס, ואחר-כך במישור הכלל-אמריקאי) לקבוצות-לחץ כלכליות ולמנגנונים מפלגתיים מושחתים.⁹⁴

משנת 1910 ואילך (תחילה על רקע מאבקו להוזלת מחירי התובלה של חברות הרכבות) כלל ברנדייס את נושא היעילות במשנתו החברתית-

91. שם, עמ' 111.

92. לרקע ראה: פריזל, המדיניות הציונית, עמ' 212–223, 239–240; *New Palestine*, May 6, 1921, pp. 4–7.

93. Hofstadter, *The Age of Reform*, pp. 139–145, 257–271.
94. Gal, *Brandeis*, pp. 22–23; Mason, *Brandeis*, pp. 88–91, 117–126.

כלכלית. השימוש בשיטות מדעיות בחיים הכלכליים, כך הטיף, עשוי להביא ברכה למשק ורווחה לעובד. רציונליזציה של תהליכי עבודה וחלוקת-עבודה, העמקת הידע והמיומנות של העובדים וההנהלה, חסכון, שיפור והוזלת השירותים – היו חלק מיסודות תפיסתו של ברנדייס בשטח זה. את חשיבותם של עקרונות היעול (או "הניהול המדעי") להתפתחות הכלכלה נהג להשוות לחשיבותה של המהפכה התעשייתית בזמנה.⁹⁵

יעול ורציונליזציה היו לגבי ברנדייס הרבה יותר מאשר אימוץ שיטות "הניהול המדעי" (הוא הסתמך בעיקר על הרינגטון, אמרסון ופרידריך טיילור). היתה זו נטייה שמושרשת במבנה אישיותו והוא הקפיד תמיד לנהל את חברתו המשפטית לפי עקרונות מדעיים חדישים והחמיר בדרישותיו המקצועיות. הביוגרף של ברנדייס, אלפאוס מסון, מסביר כי ברנדייס ידע להפעיל, אף לגבי עצמו (מדובר באורח-חיים וחלוקת הזמן), עקרונות של ניהול מדעי. הודות לדפוס-חיים כאלה, טוען מסון, הצליח ברנדייס, תוך כדי שמירה מדוקדקת של "משק גופו", להיות מעורב במשך שנים כה ארוכות באופן פורה במאבקים ציבוריים רבים כל-כך.⁹⁶

על רקע אישיותו והשקפותיו של ברנדייס מובן כי הזדהותו המלאה עם מסקנות ועדת הריאורגניזציה היתה פרי ביקורת אשר צבר במשך שנים. במכתב לברנרד פלכסנר, (פברואר 1919), שהיה נאמן עליו בענייני כלכלה, ביקש ממנו ברנדייס להכין דין-וחשבון אשר ישרת אותו בעת ביקורו המתוכנן בארץ-ישראל בקיץ של אותה שנה. כסעיף ראשון בדין-וחשבון זה ביקש שיוצג נושא הנהלת החשבונות: לדעתו חייבת להיות שיטה בינלאומית ציונית למשרדים בלונדון ובארץ-ישראל, שתבטיח הגינות ותעודד יעילות וחסכנות. אך כנראה, שכבר במגעיו בארץ-ישראל ובפגישות בלונדון ב-1919, התאכזב ברנדייס בתחום זה; אמנם נאומיו בלונדון באותה שנה לא ביטאו אכזבה זאת, אך הערות ביקורתיות מצויות למשל במכתביו לאשתו. "המזרח-אירופיים צריכים ללמוד הרבה בעניינים מעשיים", כתב בלונדון כאמצע אוגוסט, וכשבוע אחר-כך פירט במקצת: "לרוסים רוח נכוחה, אך אינם מאולפים. וכל האירופיים אינם ששים לאמץ את רעיונותינו החברתיים-כלכליים, אפילו את הרעיונות בתחום המינהל."⁹⁷

95. שם, פרק 20; ראה מכתבי ברנדייס והערות העורכים באגרות ברנדייס, 2, עמ' 543–373.

96. Mason, Brandeis, pp. 77–86, 432–435. 97. ברנדייס אל ברנרד פלכסנר, 12 בפברואר 1919, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 379; ברנדייס אל אליס ברנדייס, 15 באוגוסט, 20 באוגוסט 1919, שם, עמ' 422, 423.

מאז קיץ 1919 קיבל ברנדייס מידע ביקורתי נוסף על עבודת ועד הצירים, אשר הביא בסופו של דבר להקמת ועדת הריאורגניזציה שהוזכרה לעיל. את אשר שמע בתקופה זו ביטא ברנדייס הן בדיונים הבלתי-רשמיים בוועידה הציונית השנתית, והן בנאומו המרכזי ב-14 ביולי: במקום ועד הצירים יש להקים בארץ משרדים שיהיו כפופים להנהלה (שתהיה מורכבת מארבעה ציונים ושלושה לא-ציונים) ובראשה יעמדו מומחים בתחומים השונים. נקודת המוצא היתה: יעילות בשירות הציבורי ובחירת האדם המתאים ביותר לתפקיד.⁹⁸

בעיני ברנדייס וחוגו היה מנחם אוסישקין, שעמד בראש ועד הצירים, מופת לחוסר-המיומנות ולכשלון המינהלי. להט העשייה המפורסם של אוסישקין נראה בעיני קבוצת ברנדייס כביטוי לגישה מרושלת שכל-כולה הטלאת טלאי-על-גבי-טלאי. את אימרת אוסישקין: "טוב או רע, העיקר לעשות!" ראו הברנדייסאים כביטוי של מוגבלות ושטחיות שמקורן בהווי ה"שטעטעל". אופייני היה לברנדייס שהניח כי מקרב הציונים האירופיים, ההולנדים הנם בעלי "סוג האנרגיה" הרצוי לתנועה הציונית. סוג אנרגיה זה, סבר, להבדיל מנוסח אוסישקין, מתבסס על מדע, מקפיד בביצוע ומדייק בדיווח.⁹⁹ תופעת ה"פרוטקציה" (favoritism) נתפסה אצל ברנדייס כאויבתו הגדולה של מינהל הגון ומיומן. קטע שלם בנאומו מה-14 ביולי הוקדש לכך. עקרונות הניהול, לדבריו, חייבים להיות ענייניים ועסקיים ומשוחזרים מכל שיקולים פוליטיים. כספי המשקיעים והתורמים לארץ-ישראל חייבים להתנהל על-ידי אנשים שנבחרו בזכות מיומנותם ונסיונם. "אסור שדבר כמו פרוטקציה יהיה אפשרי אם רוצים אנו להצליח", קרא.¹⁰⁰

פליכס פרנקפורטר היה אישיות בולטת מאוד בחוג ברנדייס, ומקורב מאוד ל"צ'יף" במהלך הוועידה הציונית השנתית. עוד בתקופת מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, גילה פעילות ענפה בתנועה הציונית. פרנקפורטר מייחס חשיבות מכרעת לרגישותו של ברנדייס לנושא איכות המינהל. במכתב אל מק סיפר על אזהרתו של ברנדייס, שאם לא ייעשה בדק-בית יסודי במנגנון ובמינהל הציוני, לא יוכלו האמריקאים להוסיף ולתרום דבר; "וכל

98. "Minutes. – Conference of American Delegation, July 14, 1920", אצ"מ CM 265/10.

99. "Minutes – Conference of American Delegation, July 19, 1920", אצ"מ Simon, *Certain Days*, p. 111; CM. 265/10.

100. "Minutes – Conference of American Delegation, July 14, 1920", אצ"מ CM 265/10.

ההתבטאויות של ברנדייס, פומביות כפרטיות, לא היו אלא ניסוחים שונים של אותו נושא.¹⁰¹

בתפיסתה האמריקאית של קבוצת ברנדייס היו חוסר-המיומנות ואי-סדר מינהליים זהים לאי-הגינות, או לפחות גובלים בה. במשפט הסיום של ברנדייס בישיבת הוועדה-הפועל של ההסתדרות הציונית של אמריקה נאמר: "אמת והגינות ותשומת-לב לפרטים ולפעולה, יותר מאשר דיבורים ורעיונות, חייבים להדריך את כולנו." משפט זה ממצה את מגמת האמריקאים במשא-ומתן אשר התנהל עם וייצמן בשנה הבאה, עד הקרע הגדול לרבות תקופת הקרע. כאשר באו וייצמן ואינשטיין לארצות-הברית באביב 1921, הזדרו ברנדייס להזהיר את אינשטיין מפני תופעות כגון הפניית כספים, שהיו מיועדים לאוניברסיטה העברית, לצורך כיסוי הוצאות כלליות של המינהל הציוני. מק, אשר תמך באזהרה זו, פירש אותה כתיביעה, שאין לוותר עליה, למען כשירות והגינות בניהול הכספי של העניינים הציוניים. במכתבו של מק לווייצמן מ-24 באפריל קבע הציוני האמריקאי כי ערוכה להוצאה נכונה וקפדנית של כל הכספים הנאספים בשביל ארץ-ישראל הוא אחד משני התנאים המוקדמים לשיתוף-פעולה בענין קרן-היסוד. באותו זמן כתב ברנדייס לאחיו: "[הפילוג] הציוני היה בלתי-נמנע. הוא נבע מהבדלים בנורמות. המזרחיים - כמו יהודים רוסיים רבים בארץ זו - אינם יודעים הגינות מהי, ואנו פשוט לא נפקיד כספנו בידיהם. וייצמן יודע הגינות מהי - אך מתוך חולשה נכנע לשותפיו הרוסים המרובים. זוהי סיבת הפילוג."¹⁰²

בוועידת הפילוג בקליוולנד (יוני 1921) בלטה הגישה של קבוצת ברנדייס בשאלת המימשל התקין. הפותח, מק, אמנם לא מיקד את נאומו בשאלה זו, אך התייחסותו היתה אופיינית מאוד. הוא תמך תמיכה מלאה במסקנות ועדת הריאורגניזציה. כדוגמה להליכים בלתי-תקינים הביא את סיפור צירופו של ז'בוטינסקי להנהלת קרן-היסוד ולוועדה-הפועל הציוני ואת ענין רכישתן של קרקעות בארץ-ישראל ללא הסמכה ותוך יצירת סיבוכים כספיים. בתשובה לקריאת-בנייים אשר כוונה נגד הגיכוי שנתן לחברי ועדת הריאורגניזציה, הטיח מק כי אין מדובר בעניינים אישיים; וכאן ביטא בתמציתיות את מערכת הנורמות שלו: Method, procedure, order, propriety, right, correct-ness, following all agreements and orders and mandates. That is the question.

את הנאום הגדול והמסכם להגנת הקבוצה הברנדייסאית נשא פליכס

101. פרנקפורטר אל מק, 12 באוגוסט 1920, אצ"מ 264/34.CM.

102. ציטטה, ברנדייס אל אלפרד ברנדייס, 23 באפריל 1921, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 552.

פרנקפורטר; עיקרו לא היה אלא "ואידך זיל גמור" למשפט דלעיל של מק.¹⁰³

במאבק למען מימשל תקין ומינהל הוגן בתנועה הציונית ובישוב שיקעה קבוצת ברנדייס להט מוסרי רב. לעיתים קרובות נימקו את הצעותיהם בתחום זה כמו בתחומים אחרים בציווי המוסר. כך, למשל, בנאומו ב-19 ביולי בוועידה הציונית השנתית התייחס ברנדייס לסוגיה זו. גם בהתייחסותו לנושאים אחרים לא נמנע ברנדייס מלהתייחס בעמדת תצפית מוסרית. בהזדמנות אחרת הסביר את כוח החיות של הציונות, כפי שהיא נתפסת על-ידי ציוני אמריקה, בשליחותה המוסרית, שמכוחה נעשים חיי היהודים הן בתפוצה והן בארץ-ישראל מוסריים יותר.¹⁰⁴

גם המזרח-אירופיים (ובני-בריתם) ובראשם וייצמן עצמו, ניהלו את המאבק בעוצמה מוסרית רבה; אלא שמקור כוחם המוסרי היה שונה משל הקבוצה האמריקאית. וייצמן דיבר בשם צרת ישראל, בשם מיליוני יהודים השואפים לבית ולחיי כבוד. בעקבות השלב הפותח של ההתמודדות ההיסטורית בינו לבין המנהיג הציוני-אמריקאי, באוגוסט 1919, במכתבו לפליכס פרנקפורטר ביטא את ה"אני מאמין" של הציונות המזרח-אירופית: "הציונות בנויה על מושג-יסוד אחד ויחיד – הלאומיות היהודית, שפירושה, אחדות המטרה של כל היהודים והמטרה היא שיבת היהודים לארץ-ישראל וכינונם של חיים יהודיים שם בכל מאת האחוזים". בהמשך כתב: "מכאן, שכל האמצעים והכוחות הכשירים העומדים לרשות היהודים חייבים להתרכז בהשגת תוצאה זו ויש להפעיל את כל הכוחות הקיימים ביהדות הבינלאומית." וזאת בכפיפות למה שנאמר הלאה: "דבר זה כשר ומוסרי כל עוד כשרה מטרתנו וכל עוד משתמשים אנו בכך לטובת עמנו."¹⁰⁵

אצל ברנדייס נעדר הדחף המעניק את התוקף המוסרי לעצם מעשה ההגשמה הציוני; מעייניו האינטלקטואליים והנפשיים התמקדו בהיבטיו

103. לנאום מקראה: *Report of the Proceedings of the 24th Annual Convention of the Zionist Organization of America, New York 1921*, pp. 5–13. עמ' 8. רוב דברי פליכס פרנקפורטר היוו הסתמכות על מסקנות "ועדת הריאורגניזציה" לשם ביסוס ההחלטה של "ועידת באפאלו" בענין קרן-היסוד ולשם ביקורת דרכי הממשל הציוני בארץ, ראה שם, עמ' 102–119.

104. "Minutes – Conference of American Delegation, July 19, 1920", אצ"מ CM 265/10; ישיבת ה-14 ביולי אחר הצהריים, שם; ראה גם: פריזל, המדיניות הציונית, עמ' 246.

105. ציטטות, וייצמן אל פרנקפורטר (מכתב שכנראה לא נשלח), 27 באוגוסט 1919, חיים וייצמן, אגרות, ט', עמ' 223.

המוסריים, ובמידה רבה, בדרך אל המטרה. אבא הלל סילבר ראיין את ברנדייס אחרי הקרע בוועידה הציונית השנתית וערך מעין סיכום (אשר אושר על-ידי ברנדייס) של גישתו הכללית לנושאי הוויכוח. ברנדייס העריך כי לגופו של דבר "היה הבדל רדיקלי ויסודי בין השקפתו להשקפת המנהיג האירופי [וייצמן], הן באשר להצדקה המוסרית של שימוש באמצעים מסוימים לשם השגת מטרות אשר הכל רוצים בהן, והן באשר לרוח המחייב של הסכמים אשר על בסיסם נעשו ויכולות להיעשות פעולות מסוימות."¹⁰⁶

גישתו זו של ברנדייס איפיינה את הציונות שלו בכללותה; ציונות זו ראתה את הצדקתה כשאיפה להגשמת מכלול ערכים חברתיים שביסוד היהדות. כאשר קיבל עליו ברנדייס, באוגוסט 1914, את הנהגת התנועה הציונית האמריקאית נתן סימנים בציונותו המיוחדת: נסיונו לימדו "שלעם היהודי יש משהו שצריך להצילו למען העולם, שיש לשמור על קיומו של העם היהודי, ושחובתנו לנקוט אותה שיטה של הצלה שסיכויי הצלחתה הם הגדולים ביותר"; היתה זו ציונות מקורית – "ציונות של תעודה" – שראתה את המסגרת המדינית הרצויה בארץ-ישראל בעיקר כאמצעי להשגת מטרות חברתיות נשגבות.¹⁰⁷

"ציונות התעודה" של ברנדייס, עם כל המקוריות שבה, לא היתה זרה לקרקע האמריקאית. הציונות באמריקה, אשר צמחה בנוף המיוחד לארץ זו ועל רקע משטרה, במציאות של אנטישמיות רפה, ואפילו של פילושמיות, ראתה מאז ומתמיד את ארצות-הברית כביתה הראשון. (אולי היה זה טיפוסי שבחפשמ תאריך חגיגי מתאים לייסוד "הפדרציה של ציוני אמריקה" ב-1898, בחרו ב-4 ביולי, יום העצמאות האמריקאי). כמובן שלא נעדרה גם ההזדהות עם גורלם המר של יהודי מזרח-אירופה, אך באשר ליהודי אמריקה טעמו של הבית הלאומי בארץ-ישראל התמקד בעיקר בשניים: בסיס לשגשוג היהדות ומסגרת להגשמת ערכי מוסר.¹⁰⁸

106. אבא הלל סילבר: "Memorandum of a Conversation with Justice Brandeis at Washington, on Tuesday morning, October 12, 1920", אצ"מ 104/12, CM.

107. על דרכו של ברנדייס לציונות ועל טיב הציונות אשר עיצב תוך כדי כך ראה: Gal, Brandeis, ביחוד פרקים 6,5; הציטטה, "Acceptance of Chairmanship", האריס, "נאומי ברנדייס", עמ' 96, 30 באוגוסט 1914; השווה, פריזל, המדיניות הציונית, עמ' 85-86.

108. הנטיות ל"ציונות התעודה" ו"הציונות הרוחנית" היו לעיתים קרובות שזורות אהדדי. רקע, ראה: אביתר פריזל, התנועה הציונית בארצות-הברית בשנים 1897-1914, תל-אביב תש"ל, "הנהגת הציונים הרוחניים (1905-1910)", ביחוד פרקים 7,8; תקופת הביניים (1911-1914) שלפני הופעת ברנדייס לא הצטיינה באידיאלוגיה

לואי ברנדייס היה חילוני כל ימיו; מהות ציונותו היתה ארץ-ישראל, בעיקר כמסגרת לחברת מופת ולא כבסיס לפריחת הדת והתרבות היהודית. מבחינה זו, רק ביטא באופן מגובש וצלול הלכי־רוח שהיו נפוצים בקרב ציוני אמריקה. "טיפוסיות" זו איפשרה לו כמובן להיות מנהיג בקרב ציבורו. אך היה יחוד אישי בתפיסתו, שכן ברנדייס היה ציוני פוריטני בעקב זיקתו לעולם הערכים של ניו־אינגלנד המסורתית. פוריטניות זו חידדה את יחודו; אולם מאידך גיסא, היא לא חצצה בינו לבין סביבתו היהודית־אמריקאית. שכן, בהיותה מבוססת על רעיון השליחות, עשתה את ברנדייס מובן ומקובל על הציונים המאוקלמים בהוויה האמריקאית. הפוריטנים היו חדורי אמונה עזה בשליחותם להקים חברה טהורה באנגליה החדשה: "עירנו תהיה נישאה מגבעות וכל העינים יהיו נשואות אלינו" אמרו מייסדי מאסאצ'וסטס. ברוח דומה יכול היה ברנדייס לקרוא לציוני אמריקה לתת יד לחזונו הציוני: הקמת חברה יהודית המגשימה ערכי מוסר נעלים בארץ האבות. יכול היה לפנות – תוך דבקות בדפוסים הפוריטניים שהיה אִמון עליהם – אל היהודים הלאומיים שאמריקה הטביעה את חותמה עליהם ולקרוא להם לתמוך ב"ציונות התעודה"¹⁰⁹.

כזכור, בעקבות החלטות סאן־רמו הזהיר ברנדייס את חבריו לבל יהיו שיכור־ניצחון. תעודתה של הציונות, אמר, במילוי שליחות, ברוח קרומוול, בשאיפה ל"מלכות השמים"¹¹⁰.

ושוב, מיד אחרי המשבר במשא־ומתן עם וייצמן, נוקט ברנדייס בלשון שליחות פוריטנית ומציג את הציונות כפרוודור אל טרקלין החברה האוטופית. אותה שעה נערכה אצלו בווישינגטון פגישת מקורבים, שעליה סיפר בהתרגשות סטיפן וייז במכתב לפרנקפורטר: "הוא [ברנדייס] הטביע את

דומיננטית מובהקת, ראה פרק 11, שם. ביטויים טיפוסיים של "ציונות התעודה" שזורה ב"ציונות רוחנית", ראה אצל משה דיוויס, יהדות אמריקה בהתפתחותה (תולדות האסכולה ההיסטורית במאה התשע־עשרה), ניו־יורק תשי"א, עמ' 267–271; וראה: Gal, Brandeis, פרק 5.

109. מוטיב השליחות כפוריטניות ראה: Miller, *New England Mind*, Vol. I, Chap. 16. בפוריטניות ובמסורת ניו־אינגלנד המאוחרת ראה: Schlatter, "The Puritanism and the Religion of the Colonial Period", pp. 42–43; Strain, וראה גם: Latourette, p. 355.

110. שאיבתו של ברנדייס ממקורות של הפוריטנים ושל ניו־אינגלנד איננה אומרת בהכרח כי הערכים שבהם צידד היו מנוגדים לרוח היהדות; אך השאלה המעניינת והרחבה – זהות ושוני בין ערכים יהודיים ופרוטסטנטיים (או פוריטניים) – חורגת ממסגרת דיוננו. ברנדייס אל מק ואחרים, 25 באפריל 1920, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 462.

חותמו על הפגישה והעלה אותה לרמה כזו, שיכולנו לראות את כל הענין מחדש, יציב ושלם. לעולם לא אשכח את דבריו: "מטרתנו היא מלכות השמים, ברוח דברי קרומול. בדרך אנו לוקחים את ארץ־ישראל. אך עלינו לקחת אותה בידים נקיות; עלינו לקחת אותה באופן שיאציל את העם היהודי. אחרת, לא יהיה ראוי שתיתן לו".¹¹¹

ו. הדרך הברנדייסאית – מהלכה למעשה

בעקבות תבוסת קבוצת ברנדייס־מק בוועידת קליוולנד פרשו אנשיה ממילוי תפקידים בהסתדרות הציונית של אמריקה; אך הם לא הפסיקו את חברותם בארגון הציוני ואף החליטו לפתח פעולה בארץ לפי דרכם. מיד אחרי ועידת קליוולנד התכנסו התומכים באדמיניסטרציה של מק לדון בארגון קבוצה לעבודה קונסטרוקטיבית בארץ־ישראל. כן נבחר חוג מצומצם כדי לקיים התיעצויות עם ברנדייס. ב־10 ביוני התקיימה פגישה שבה ישבר־אש מק והדובר העיקרי היה ברנדייס. הוא הציע להקים ארגון כלכלי מתאם לפעולה עסקית בארץ־ישראל (Palestine Development Trust). את הגוף החדש איפיינה ההחלטה, שכסף אשר ייאסף על־ידו, לא יופנה לכיסוי ההוצאות המינהליות, שאותן תרמו הנאספים מכיסם; כדרכו במקרים כאלה, תרם ברנדייס עצמו את הסכום הגדול ביותר.¹¹²

הנאספים החליטו לזמן כנס בפיטסבורג, ולקראת כינוסו פורסם מיסמך שגיבש את ההצעות שהועלו ב־10 ביוני: הגוף המתאם לפיתוח הארץ, הודגש שם, יהיה כלכלי גרידא; בעלי־המניות יהיו זכאים לדיבידנדות, והוא יפעל

111. הציטטות, סטיפן וייז אל פרנקפורטר, 18 באפריל 1921, אצ"מ A 243/139. השווה, פריזל, המדיניות הציונית, פרק 10, סעיף 5.

112. "Palestine Development Associates, Minutes of Conference, June, 7, 10, 1921", אצ"מ CM 104/13. בעצם עוד לפני "ועידת קליוולנד" במשך כל התקופה שבין "ועידת באפאלו" לוועידה זו היו התחלות של ייסוד חברות שונות בחסות ההסתדרות הציונית של אמריקה, לפעילות עסקית בארץ־ישראל. השבועון *New Palestine* מגיליו הראשון (14 בינואר 1921) ועד האחרון בתקופת הנהגת קבוצת ברנדייס־מק (גליון 17־מ ביוני 1921) פירסם תכניות שונות ברוח החלטות "ועידת באפאלו". כרך 1, מס' 1 קרא בשם ההסתדרות הציונית של אמריקה ל"ייסוד חברות השקעה מקומיות" (שם, עמ' 2). גליון אחר (כרך 1, מס' 3) מסר על פעילות "החברה לפיתוח תעשייתי של ארץ־ישראל", כאשר אחד מנותני החסות להפצת המניות הוא יוליאן מק (שם, עמ' 2). גליונות אחרים מוסרים על כך שבפיטסבורג קמה חברה להקמת מפעלים בשיטת הסרט הנע, ובפילדלפיה עומדים להקים חברה לחציבת אבנים. השבועון אף ניהל פירסומת לייצור מקומי אשר עשוי להחליף יבוא לארץ (ראה למשל כרך 1, מס' 7, עמ' 2).

ברוח החלטות ועידת באפאלו. בנוסף לחברה סיטונאית קואופרטיבית שהציע ברנדייס, הוצע לשקול גם הקמת איגודי אשראי קואופרטיביים. הגישה הביזורית של חוג היוזמים התבטאה בהצעה שתוקמנה בערי אמריקה חברות מקומיות להשקעה בארץ-ישראל.¹¹³

ב"כנס פיטסבורג", שהתקיים בימים 3-4 ביולי, השמיע ברנדייס נאום קצר. מטרת הכנס, הכריז, הוא ליישם את החלטות ועידת באפאלו ולשכלל את הכלים המתאימים לכך. מק הסביר כי גישת יוזמי הכנס איננה מיוחדת רק בכך שהיא עסקית; זו גישה שחרתה על דגלה לא רק בניית ארץ אלא – בניית עם. על-ידי מתן הזדמנויות לעבוד בארץ, ומכוח עבודה השואפת לרווחיות, יתגבש העם כגוף הנושא את עצמו, שאינו אוכל לחם חסד. דברים אלה, אשר זכו לתשואותיהם של באי הכנס, היו נקודת-מוצא משותפת של כל הדוברים. גם לשון המבוא, שדיברה ברוח "תזכיר זילנד", ביטאה מגמה זו. רק אחר-כך בא תורן של ההצעות הספציפיות.¹¹⁴

כנס פיטסבורג החליט על ייסוד גוף מרכזי מתאם לפיתוח הארץ בשם המועצה לפיתוח ארץ-ישראל (Palestine Development Council). כיושב-ראש כבוד נבחר ברנדייס, וכיושב-ראש – מק; המזכיר – יעקב דה האז. הוחלט שהפרויקטים הכלכליים שיופעלו על-ידי המועצה לפיתוח ארץ-ישראל יהיו: א. מפעל סיטונאי לאספקה ב. חברת בנין ג. אגודת אשראי ד. קרן לתיעוש ולציוד תעשייתי ה. קרן לציוד חקלאי.¹¹⁵

"העקרון הקואופרטיבי יוחל על כל ההשקעות ככל שהדבר מעשי", החליט כנס פיטסבורג. משמעויותיו של עקרון זה היו: א. הרווחים יהיו מוגבלים לתשואה סבירה ב. ארץ-ישראלים יוכלו לקנות ניירות-ערך של החברה מכל אדם בכל עת לפי הערך הנקוב. בהחלטות ועדה מיוחדת הומלץ כי בנוסף לשני עקרונות אלה יש לפעול כך, שההנהלה והביצוע בחברות ההשקעה יהיו בסופו של דבר בידי יהודי הארץ. על-ידי שיטה זו קיוו המציעים ליצור בשביל תושבי הארץ תמריץ לעבודה ולחסכון.¹¹⁶

הגישה הביזורית של באי כנס פיטסבורג התבטאה תחילה בהחלטה הכללית

113. "Memorandum" [June 10, 1921?], אצ"מ 104/13, CM.

114. "Minutes of Pittsburgh Conference, July 3rd and 4th, 1921", אצ"מ 265/14, CM.

עמ' 4-1; שם, עמ' 10: ההחלטות, שם, עמ' 263-264.

115. שם, עמ' 267-272: החלטות הוועדה, "Our Program", 5 באוקטובר 1921, אצ"מ CM 265/14.

116. הציטטה, פרוטוקול "ועידת פיטסבורג" ראה הערה 114 לעיל, עמ' 263-267; הציטטה, "Our Program", ראה הערה 115 לעיל.

כי גיוס ההון יוכל להיעשות בערים שונות למען פרויקטים שונים. ועדה מיוחדת החליטה אחר-כך על הקמת חברות פיתוח (Palestine Development Leagues), אשר יפעלו במקומות שונים וישמשו כמסגרות לעידוד גיוס השקעות מיוחדים או מקבוצות. בראש הוועד המרכזי של "הליגות לפיתוח ארץ-ישראל" התיצבו במהלך המחצית השניה של 1921 נתן שטראוס (יושב-ראש כבוד), אבא הלל סילבר (יושב-ראש) וסטיפן וייז (סגן יושב-ראש).¹¹⁷

ברנדייס ונאמניו היו רגישים לשאלת אספקת האשראי בתנאים נוחים למתישבים ולמפעלים בארץ. על רקע זה נוסדה ביוזמת המועצה לפיתוח ארץ-ישראל, בספטמבר 1921, בהון רשום של מליון דולר "החברה הקואופרטיבית לארץ-ישראל" (Palestine Cooperative Company). לארץ-גון זה, אשר נשיאו היה רוברט סאלד, היו שתי זרועות: האחת, בנק משכנתאות שמשאביו נועדו לסייע בידי שכירים ועצמאיים דלי-אמצעים בעיר ובכפר; השניה, בנק לאספקת אשראי למפעלים קואופרטיביים בתעשייה ובחקלאות.¹¹⁸

החברה הקואופרטיבית לארץ-ישראל - הגוף הראשון והראשי שהקימה המועצה לפיתוח ארץ-ישראל - גם היא הודרכה על-ידי המגמה לעודד בישוב דפוסי התנהגות כלכלית אשר יקדמוהו לעצמאות. בתקנון החברה נאמר כי "על-ידי חסכנות וצמצום תיצור ארץ-ישראל בהדרגה הון ואשראי משלה. לכן התכנית היא להיכנס לארץ-ישראל כמעודד חסכנות וכספק של הון ואשראי." כמופת לחיקוי שימשו האיגודים לאשראי (credit unions), שהצליחו ביחוד באנגליה ובכמה ממדינות ארצות-הברית (ביחוד במאסאצ'וסטס). איגודי האשראי, קואופרטיבים יצרניים וצרכניים, יהנו מהלוואות החברה הקואופרטיבית לארץ-ישראל. "התכנון הוא שבסופו של דבר קואופרטיבים ארץ-ישראליים אלה ירכשו עמדה שליטה בחברה על-ידי קניית מניותיה, וינהלוה כקואופרטיב אמיתי."¹¹⁹

במהלך המחצית השניה של 1921 הקימה קבוצת ברנדייס-מק מערכת אלטרנטיבית לתפקוד העסקי של קרן-היסוד: המועצה לפיתוח ארץ-ישראל, הליגות לפיתוח ארץ-ישראל והחברה הקואופרטיבית לארץ-ישראל. ב-1922 הקים החוג הברנדייסאי גוף שנועד לממש באופן מובהק ונפרד את התפקוד

117. פרוטוקול "ועידת פיסבורג", ראה הערה 114 לעיל, עמ' 267. "Our Program", ראה הערה 115 לעיל.

118. "Palestine Co-operative Company, Inc.", אצ"מ CM 265/14.

119. הציטוט, שם, עמ' 3.

הנדבני של קרן היסוד – Palestine Endowment Funds. פעילות נדבנית רבת-היקף גם יחדה על-ידי חוג זה לשיפור התברואה והרפואה בארץ באמצעות היחידה הרפואית הקשורה ב"הדסה". אחת מפעולותיה הראשונות של קרן מענקים זו היתה התמיכה באוניברסיטה העברית בירושלים. עם הקמת קרן זו השלימה קבוצת ברנדייס-מק את יצירת המערכת האלטרנטיבית לקרן-היסוד, לפי עקרון ההפרדה המלאה, בגיוס כספים ובהוצאתם בין השקעות ומענקים.¹²⁰

סיבות שונות הביאו לכך שהגופים העסקיים של הקבוצה הברנדייסאית לא קצרו את ההצלחה המצופה. ארץ-ישראל לא התברכה בכוח משיכה לגבי השקעות הון המונחות על-ידי שיקולי רווח והפסד. אם כי המשקיעים הקשורים במועצה לפיתוח ארץ-ישראל היו אמורים להסתפק בתשואה צנועה, אין ספק שהגורמים השליליים – חולשת תנועות הון בינלאומי, מיעוט חומרי-גלם, קשיי קרקע ואקלים – פעלו כגורם מרתיע. מדיניותה המוצהרת של קרן-היסוד, גם היא הושפעה על-ידי נסיבות אלו. בהחלטה על הקמת קרן-היסוד נאמר כי "תעודת קבלה תינתן על כל סכום של תרומה לטובת קרן-היסוד" (סעיף 3) והובטח כי "בעלי-התעודות ישתתפו בהנהלת הקרן ויטלו חלק ברווחים של העסקים הכלכליים הנוסדים על-ידי הקרן" (סעיף 7). אך בקונגרס הציוני ה"ג בספטמבר 1921, בוטלה ההבטחה ביחס לתשואה כספית אפשרית לבעלי תעודות השתתפות. ואילו המוסדות העסקיים שבהנהגת חוגי ברנדייס לא ויתרו על הרווחיות והמשיכו לצפות לתשואה בשביל המשקיעים.¹²¹

120. Robert Szold, *77 Great Russell Street*, New York [n.d.], p.4. לתיאור תמציתי של תפקודי הארגונים הכלכליים של קבוצת ברנדייס על ידי אחד הפעילים המרכזיים (בדרך כלל בתפקידי מזכירות) ראה: De Haas, *Brandeis*, Chap. 7, section 1; וראה גם: Urofsky, *American Zionism*, Chap. 9, section 1; לביקורתו של וייצמן על "המועצה לפיתוח ארץ-ישראל", ראה מכתבו ליוליוס סימון, 16 ביולי 1922: *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, Series A, Vol. XI, Jerusalem 1977, pp. 145–147.

121. Shapiro, *American Zionist Leadership*, Jerusalem 1977, pp. 185–195. Urofsky, *American Zionism*, Chap. 9, section 1. ההיקף הקטן של יבוא הון בצורת השקעות פרטיות לעומת יבוא הון ציבורי בתקופה 1922–1947, ראה מיכאל מיכאלי, סחר-החוז ויבוא-ההון לישראל, תל-אביב 1963, פרק א, בייחוד עמ' 2–4. מדיניות קרן היסוד, הציטטות, קרן היסוד – דין וחשבון של הלשכה הראשית של קרן היסוד (בע"מ) לפני הקונגרס השנים-עשר בקרלסבד, לונדון תרפ"א, עמ' 7: "על-פי החלטותיו של הקונגרס ה"ב תהיה הזכות למועצת חברי קרן היסוד בשנת 1927

לנוכח דלות האוצרות הטבעיים של ארץ-ישראל הדגיש ברנדייס חזון והדגש את הפוטנציאל הגנוז במדע היישומי, ושוב נזקק לדוגמה של ניר-אינגלנד, שגם בה חסרו אוצרות טבע ואדמתה היתה דלה ברובה וגם אקלימה קשה! אך ניר-אינגלנד ידעה להיערך כראוי, אמר ברנדייס, ואף הוציאה מתוק מעז. על החסרונות והקשיים היא השיבה בתיעוש, בזרם המצאות בלתי-פוסק ובטכנולוגיה מתוחכמת. ובכלל, הסיק, מקוריות, מישכל גבוה, עקשנות ומיומנות – אלה הם הגורמים העומדים מאחורי סיפורי ההצלחה של תעשיות חדשות בארצות-הברית, ולא דווקא כמות חומרי הגלם או הקירבה אליהם. הרעיון היסודי של נאמו "בני-אדם כאוצרות טבעיים" לפני ציבור הקשור במועצה לפיתוח ארץ-ישראל, במאי 1923, היה – ברוח הפתרון הניר-אינגלנדי – פיתוח תעשיות עתירות-ידע. והתכונות היהודיות מתאימות במיוחד לפיתוח תעשיות כאלה, אמר. "היהודי, אשר מלבן לעיתים כה קרובות לבנים בלי תבן, ימצא את הדרך לקדם בארץ-ישראל תעשיות, שבהן השכל ועבודת האדם הם היסודות העיקריים המרכיבים את התוצר."¹²²

להחליט בדבר נתינת דיבידנדים עד 5% לבעלי הסרטיפיקטים בתור רווח של ההשקעות הכלכליות. עד 1927 לא יקבלו התורמים מהרווח כלום. הדיקטוריון מקווה שהתורמים לא יתיחסו אל קרן היסוד כאל מפעל מסחרי רגיל, שהעיקר בו הם הרווחים. הקרבנות שאנו צריכים להביא עד שיביאו המפעלים פרי הם עצומים, ואין לצפות לגדולות בנוגע לדיבידנדים בעתיד הקרוב, אבל הדיקטוריון מכיר בחובה שהטיל עליו הקונגרס והחליט להוציא את הסרטיפיקטים ולקיים את ההבטחות בנוגע לחלוקת הרווחים", ראה: קרן היסוד, דין-וחשבון של הלשכה הראשית של קרן היסוד (בע"מ) לפני הוועדה השנתית בקרלסבד, לונדון תרפ"ב, עמ' 8; להתפתחות מגמה זו ראה גם: קרן היסוד, דין וחשבון של הלשכה הראשית של קרן היסוד (בע"מ) לפני הקונגרס השלושה-עשר בקרלסבד, לונדון תרפ"ג, עמ' 5–6.

קשיים ומדיניות חוגי ברנדייס, ראה מכתבים ותזכירים באצ"מ CM 104/13 (אוסף ברנדייס), וב"CM 265/14 (אוסף דה האז); "Confidence in Louis D. Brandeis, Palestine", האריס, "נאומי ברנדייס", עמ' 392–393, 27–28 במאי 1923. ב"1926 התמזגה "החברה הקואופרטיבית לארץ-ישראל" עם הון בנקאי מחוגי הג'וינט ל"חברה הכלכלית לארץ-ישראל" (Palestine Economic Corporation).

122. ברנדייס-אהרנסון, ראה פרק ב לעיל; ברנדייס – "ועידת הריאורגניזציה" – חינוך, ראה פרק ה לעיל; טיפוסית לברנדייס היתה דעתו על השלבים לפיהם צריכה היתה להתפתח האוניברסיטה העברית לעתיד לבוא. במכתב לווייצמן ציין כי סדר פתיחת הפקולטות הרצוי הוא: במקום הראשון הפקולטה שתכלול את נושא התברואה; במקום השני – הפקולטה לחקלאות; ראה ברנדייס אל וייצמן, 12 באפריל 1918, אגרות ברנדייס, 4, עמ' 452.

סגולות המדע בניר-אינגלנד ובארצות-הברית: Dirk J. Struik, *Yankee Science in the Making*, New York 1962, Part I, Chap. 1, Daniel J. Boorstin, *The Americans – The National Experience*, New York 1965, Part

מאמרנו התמקד בהבהרת ההשקפה הכלכלית-חברתית של ברנדייס ובני-חוגו על דרך בנין הארץ; אך דוק: אין הוא בא לטעון כי השקפה זו היא-היא אשר היתה ביסוד הוויכוח בין קבוצת ברנדייס והמחנה הווייצמנאי. אין ספק בדבר שניגודי הדעות במשורר הלאומי המובהק (להבדיל מהחברתי) של הציונות היו בעלי משקל עצום. חוקרי התקופה המתרכזים בהיבט הלאומי של הוויכוח מדגישים, איפוא, צד חשוב ביותר שלו. מסקנתם, כפי שרמזנו בפרק הדין בוועידה הציונית השנתית של 1920, הוא בדרך-כלל ברוח הטיעון כי "דמותה של התנועה הציונית, כפי שהצטיירה בעיניו של ברנדייס, היתה שונה מזו שהיתה מקובלת על וייצמן ומקורביו. ברנדייס צידד בדפוליטיזציה של התנועה, על-מנת שתתמקד בתפקידים מעשיים בארץ, בפתיחתה של ההסתדרות הציונית לפני כל יהודי המוכן להשתתף במפעל המעשי בארץ, בחיזוק הפדראציות הארציות ובהחלשת מעמדה של ההנהגה העולמית של התנועה."¹²³

אולם ההתרכזות הבלעדית בהיבט הלאומי של חילוקי-הדעות גורמת להתעלמות מן הניגודים אשר היו נעוצים במישור של ההשקפה החברתית. ניגודים אלה, לדעתנו, גם הם היו בין הסיבות אשר הביאו לקרע בתנועה הציונית. מאמרנו האיר את טיבם בעיקר באותו שיעור שברנדייס ונאמניו נוגעים לעניין. בכך נסללה הדרך, יש לקוות, הן למחקר ספציפי מקביל על אודות וייצמן ומקורביו, והן להערכת משקלם של הבדלי ההשקפות החברתיות-כלכליות – בצד ההבדלים במישור הלאומי – במסגרת מחקר מקיף וסינתטי.

הנסיבות המיוחדות של ארצות-הברית, כפי שהדגשנו, הצמיחו ציונות אמריקאית מיוחדת במינה. בציונות זו קלוש, בדרך-כלל, היסוד הלאומי המובהק, אך באבחנה כמותית זו לא סגיי. במקום הדחף הלאומי עולים יסודות אחרים: הדת ורעיון השליחות החברתית של הציונות. ברנדייס ומצדדיו – המאמרקים שבקרב ציוני אמריקה – אכן היו אמונים על "ציונות התעודה".

I, Chaps. 2-5; Louis D. Brandeis, "Organized Labor and Efficiency", *Business – A Profession*, New York 1914, 1971, pp. 37-38; Brandeis, "Men as Natural Sources", האריס, "נאומי ברנדייס", עמ' 399-400 (27-28 במאי 1923). עניינו של וייצמן בפיתוח מדע יישומי בארץ, בעיקר בקשר לחקלאות, בלט בייחוד מ-1931 ואילך. ראה וייצמן, מסה 'מעש, עמ' 335 ואילך; וייצמן, "מכון זיו", (3 במארס 1934), דברים, תל-אביב תרצ"ז, ד, עמ' 763-766; וכן ראה יוסף גורני, שותפות ומאבק, חיים וייצמן ותנועת הפועלים בארץ-ישראל, תל-אביב תשל"ו, עמ' 75-76.

123. פריזל, המדיניות הציונית, עמ' 145.

מתוך תפיסה זו הם העניקו ערך מוסרי מכריע לקיומו של מינהל תקין ומיומן; בלי מינהל כזה, סברו, לא תתפתח בארץ חברה נאורה ולא יהיה עתיד לציונות. לעומת זאת, בשביל הציונים ממחנה וייצמן-ליפסקי, המזרח-אירופאיים, ומחנה המגשימים בארץ נראו יריביהם כמי שעוסקים בזוטות או נטפלים לסרכות, אשר כל מעשה הגשמה גדול איננו פטור מהן.

הציונים האמריקאים, המוסגלים (acculturated) יותר, היו כמובן אלה אשר היו ספוגים בערכי האתוס האמריקאי. שני ערכים בולטים ביסודו של אתוס זה במישור הכלכלי: ביזוריות והסתמכות-עצמית. הצדקה נתפסה כערך בדול, ששומה עליו לא לרפות את החתירה לעצמאות של האנשים, או לטשטש בקרבם את ההתנסות להשתכר כדי מחייתם. זה היה, ללא-ספק, חלק מרקע ההתנגדות של הציונים "המאומרים" לקרן-היסוד, נוסח וייצמן; היא נראתה בעיניהם ריכוזית מדי ומפתה לחיית-לות. הציונים האמריקאים חששו מהתפתחותה של מדינה תלויה (מדינת "חלוקה", כפי שנהגו להתריע), גם על שום שעליהם היה מוטל לקיימה מכיסם במידה רבה. אך כאמור אין הערה זו ממצה את הנושא; לציונים הברנדייסאים היתה-גם היתה השקפת-עולם רחבה, ששורשיה היו נעוצים בקרקע של אמריקה.

לפי תפיסת ברנדייס ונאמניו שאיפה לרווחיות וקפיטליזם אינם היינו-הך; הכמיהה להסתמכות עצמית היתה בשבילם ערך, שהוא בבחינת ציווי לכל משטר ומשטר; השקפתו הפרוגרסיבית הכללית של ברנדייס וגישתו המציאותית לשאלת פיתוח ארץ-ישראל גרמו לו שיצדד בייחוד מקום מרכזי ל"הון לאומי" וליזמה קואופרטיבית. הזרם הברנדייסאי, על אף צביונו המיוחד, לא חרג ממסגרת ההסכמה הרחבה אשר שררה בתנועה הציונית באשר לטיב המשטר הרצוי בטווח הנראה לעין.

אישיותו של ברנדייס ביטאה במובהק את המיוחד לציונים המוסגלים בתרבות האמריקאית. הפוריטניות היתה שזורה בהשקפת עולמו ובמערכי נפשו. הן רעיון השליחות החברתית והן אתוס העבודה האמריקאי היו אבני-שתית בתפיסתו הכלכלית-חברתית. השגיון הפוריטני של ברנדייס הכשירהו לפיכך - אמנם בעטייה של התפתחות נפתלת - להיות מנהיג מקורי ורב-תעוזה של אותם ציונים אשר אמריקה היתה בית-גידולם.

